

Anotacions lèxiques extretes de Mss. catalans medievals. Món vegetal

Gemma Avenoz

Una ullada a les entrades dels diccionaris històrics i etimològics ens fa veure que les fonts lexicogràfiques primàries per obtenir informació sobre productes vegetals, minerals o animals de propietats medicinals són els tractats medievals: les *Medicines particulars*, l'Alcoatí, les obres de Cauliac, el *Tresor dels pobres*, les Manescalies, les Farmacopees, etc. Aquests tractats, que han rebut l'atenció de diversos investigadors, no es troben sols als manuscrits o als incunables; sovint van acompanyats als marges per anotacions dels metges que els consultaren, apunts que no arriben a la categoria de tractats, però que ens informen sobre usos no sempre prou coneguts; informacions interessants tant per a la història de la medicina com per a la de la llengua: el metge pren unes notes, de vegades pulcres, altres amb pressa, i en elles es trasllueixen no només les peculiaritats de la seva parla (del seu origen geogràfic), sinó també usos lingüístics dels quals no teníem notícia.

Llegint aquestes receptes -que han quedat fora dels reculls lexicogràfics- ens hem trobat en diverses ocasions amb paraules poc documentades, d'història mal coneguda o que només es poden documentar -seguint sempre la informació dels diccionaris- a èpoques molt tardanes. Aquest tipus de material constitueix una font enriquidora per al coneixement del lèxic català i és per això que hi presentem uns primers resultats d'aquesta recerca.

1. CORPUS

Hem extret el corpus per a aquest estudi de receptes copiades a còdexs del segle XIV i XV, triant aquelles anotades als marges, no les que s'inclouen als textos mèdics canònics -ja prou considerats pels lexicògrafs-; receptes que presenten una més gran llibertat lingüística i un registre allunyat dels usos literaris.

ESC1. - Escorial Ms. b.iv.31

Volum datat al s. XIV al catàleg de la Biblioteca; si això pot ésser vàlid per a la primera obra, -la versió lleonesa de la *Practica equorum* de Teodorico Borgognoni (ff. 1-55^v)- no ho és per a la part final del volum, on es copien les receptes que ens interessen, ja que es tracta d'una altra mà, un xic posterior, probablement de la primera meitat del segle XV. En aquesta secció un copista, segurament un metge, va anotar unes quantes prescripcions en diverses llengües. Hi trobem una versió castellana de la *Recepta de la pestilencia que fizo maestre Arnao de Villa Nova* (f. 56^{r-v})¹, seguida per dos remeis *A mal de cranco o de noli-me-tangere* (f. 57-58^v)² i unes prescripcions en italià (ff. 63^v-64^r) abans d'arribar al primer text català: quatre línies d'una recepta gairebé il·legible per l'estat del pergami (f. 66^r). Un altre text en italià -un breu tractat mèdic (ff. 66^r-66^v)- precedeix a d'altres receptes catalanes (ff. 66^v-67^r) i fins al final del volum es copien textos mèdics en italià i castellà³.

- 1.- <Recepta per a fer un letovari>⁴ (f. 66^r).
- 2.- Unguent per tigna (f. 66^v).
- 3.- <Recepta per a bona digestió>⁵ (f. 66^v).
- 4.- Segons l'Emperador (f. 66^v)⁶.

ESC2.- Escorial Ms. ç.iii.18

Volum de pergami i paper datat al s. XIV al catàleg, conté textos en castellà, català i llatí. No hem considerat el text que es copia als ff. 11^r-12^r, *Propietats del romaní*, que és un breu tractat sobre les virtuts d'aquesta planta⁷. A partir del f. 198 el paper està molt deteriorat, amb po-

¹ Veg. M^a del Mar Campos Souto, *El 'Recetario para diversas enfermedades' atribuido a A. de Vilanova. Edición y estudio*, Tesis de Licenciatura inédita y presentada en la Universitat de A Coruña a setembre de 1994.

² Aquest metge escriu un castellà ple de formes que podríem interpretar com a orientalismes: (f. 58^v) «Otro remedio a la dicha malaltia [noli-me-tangere]. Bever cada semana el brodo de los faysoles sinse sal e sin olio, una vez o dos cada vez, en cantidad de un gote».

³ V. Beltran - G. Avenoza - B. G. Concheff (†), *Bibliografía de textos catalans antics* = BITECA, CNUM 1581. Ch. B. Faulhaber - A. Gómez Moreno, *Bibliografía de antiguos textos españoles* = BETA CNUMS 541 (*Practica equorum*) i 1858 (Arnau de Vilanova, *Recetario de diversas enfermedades*), obres incloses en el CD-ROM ADMYTE, 0, Madrid, 1994. Vegeu també, J. Zarco Cuevas, *Catálogo de los manuscritos castellanos de la Real Biblioteca de El Escorial*, Madrid, 1924-1929 vol. 1, pp. 66-7 i G. Beaujouan, «Manuscrits médicaux du Moyen Age conservés en Espagne», en *Mélanges de la Casa Velazquez*, VIII (1972), p. 176 i 212.

⁴ Quan la recepta no duu rúbrica, n'adjudiquem una entre <>.

⁵ Ll. Ripoll *Herbes i remeis casolans*, Barcelona, 1985, p. 109, cita una recepta similar per a un licor «bo per a dolors d'estómac, indigestió, vòmits, cucs i còlics» en el qual s'empren aiguardent, coriandre, fonoll, anís, pell i suc de llimona, sucre i nous verdes.

⁶ Segueixen les receptes en italià i castellà.

⁷ Zarco Cuevas i Beaujouan assenyalen que al Ms. BdC 86 també es copien receptes sobre el romaní (ff. 53^{r-v} i 55-60^v); la tinta de la meitat superior del f. 55 i següents gairebé no es distingeix. Un altre text sobre el romaní atribuït a Arnau de Vilanova, en traducció castellana, es copia a dos manuscrits: BNM 2328 ca. 1554 (ff. 134^v-136) i Madrid, Biblioteca del Instituto de Valencia de Don Juan 1400-1410 Ms. 26.1.5 (f. 2^r). BETA CNUMS 2102 i 6509 respectivament. Els autors assenyalen que cal comprovar si al segon Ms. es copia realment aquesta obra. Al Ms. Bib. Univ. Salamanca 2262 es conserven unes *Propiedades del romero* (ff. mod. 15^v-19^v) ed. en microfita per Marcela López (*The Text and Concordance of Biblioteca Universitaria, Salamanca, MS 2262. Propiedades del romero*, Madison, 1987). Un altre text sobre el romaní -més extens que una simple recepta- es troba a un Ms. d'inicis s. XVI de la Biblioteca Episcopal de Vic, veg. el text a L. Orriols, *Manuscrits del bé i del mal. Arxius vigatans (segles XIV-XVII)*, Barcelona, 1993, p. 64 (no s'indica la signatura de cap dels còdexs citats o transcrits en aquest llibre). A Beaujouan, op. cit, p. 176 només s'esmenta BNM 2328.

ques pàgines senceres. La resta dels textos es llegeix amb dificultat: una anotació sobre el lloguer que s'ha de pagar sobre els béns als diferents regnes (f. 199), uns formularis per escriure cartes (ff. 220^r-221^v), una carta dels escrivans de manament a la reina Maria (ff. 235^v-236^r) i la seva resposta (ff. 239^r-250)⁸.

5.- <Recepta per a la gota roja> (f. 10^v). Recepta afegida al volum per una mà cursiva, potser de finals del s. XIV o d'inicis s. XV; la tinta és més fosca i la cal·ligrafia menys acurada.

6.- De la salvia (f. 12. Aquesta preparació i les següents van copiades amb la lletra acurada i elegant del volum, del s. XIV.)

7.- A persona qui ha perduda la paraula (f. 12).

8.- <A tota desfeta de l'ull> (f. 12).

9.- <Recepta per a passió> (f. 198, incompleta, foli fet malbé).

BNM1.- BNM Ms. 1474

Volum de mitjans s. XV on es transcriuen una sèrie de tractats: Pseudo-Aristòtil, *Secret dels secrets* (ff. 1-55), Albert el Gran, *Llibre d'experiments* (f. 55^v) incomplet per pèrdua de fulls - manquen els ff. 56 a 88-, *Tractat de les viandes i dels beures* (ff. 56-58), *Tractat dels dotze signes* (f. 89), *Liber de pomo* (ff. 105-112^v), seguits de les receptes i medicines de què ens ocuparem (ff. 139-141^v). Les receptes foren copiades per una mà posterior, de finals s. XV, amb major tendència a la cursivitat que la del cos del volum. Al f. 141^v figura una preparació per fer rompre el ferro -text núm. 17- que no hem considerat en aquest buidat lèxic⁹.

10.- Empastre per a mal de costat (f. 139).

11.- Recepta per a mal de morenes (f. 139).

12.- Per a mal de morenes (f. 139^v).

13.- Per a mal de cortana (f. 139^v-140^r).

14.- Per a mal de pedra (f. 140^v, incompleta, manca text, pot ser un foli).

15.- <Per purgar> (f. 141^r, acèfala, afectada per la mateixa llacuna que l'anterior).

16.- Per fer ayguo de quare (f. 141^r).

BNM2.- BNM Ms. 3066

Manuscrit copiat a finals s. XIV o inicis s. XV, per una mà gòtica. Els textos catalans, més cursius, són còpia ja del s. XV. Inclou obres llatines i catalanes: Hipocràtes, *Liber epidemiorum* (ff. 1-5), Constantí l'Africà, *De aegritudinibus phlebotomandis* (ff. 6-8)¹⁰, Hipocràtes, *Aere* (ff. 9-12^v), Theophilus, *De curis oculorum* (ff. 12^v-15), Benevenuto Grapheus, *De curis oculorum* (ff. 15^v-21^v), Cancellarius Montis Pessulani, *Notulae supra librum de pulsibus Philareti*

⁸ BITECA CNUMS 349, 1824, 1825, 1829, 1830, 1826, 1827 i 1828 respectivament; V. Castañeda, *Catálogo de los Mss. lemosinos o de autores valencianos o que hacen relación a Valencia que se conservan en la Real Biblioteca de El Escorial*, Madrid, 1916, pp. 35-6; Zarco Cuevas, p. 20; Beaujouan, op. cit., pp. 208 i 212.

⁹ BITECA CNUMS 1259, 30, 34, 35, 32 i 33. Vegeu també J. Domínguez Bordona, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Madrid, 1931, pp. 20-2; J. Massó, *Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid: Notes per un catàleg raonat*, Barcelona, 1896, pp. 61-8 i *Inventario general de Manuscritos de la Biblioteca Nacional de Madrid*, 4, pp. 350-1; G. Beaujouan, op. cit. pp. 172 i 211.

¹⁰ Beaujouan, op. cit. p. 186 identifica aquesta obra com la *Phlebotomia* de Henricus de Winchester (f. 5^v-8).

(ff. 22-23), Anònim, *Practica avium aucupantium* (f. 33^v), Anònim, *Tractatus medicinae* [?] (ff. 34-107^v acèfal) i un poema en castellà *Pues forzado me es partir* (f. 109^v)¹¹. Les receptes ocupen espais que havien quedat en blanc als folis 8^v, 21^v, 33^r, 33^v, 107^v i 112^r i semblen gairebé totes copiades per una mateixa mà -la del metge pare de Na Elionor- encara que transcrites en diferents moments. Les «especialitats» d'aquest metge eren el mal de ronyons, el d'estómac, les fistules i el mal de mare¹².

- 18.- <Recepta per a Don Galceran> (f. 8^v).
- 19.- <Per a fer una *adiegra*> (f. 8^v)¹³.
- 20.- <Letovari del Papa Innocent per al cap i la vista> (f. 8va).
- 21.- A dolor de ronyons (f. 8vb).
- 22.- A trencadura (f. 15rb).
- 23.- Medicina molt notable e provada a fistola lacrimar (f. 21va).
- 24.- A mal de trencadora (f. 21vb).
- 25.- A dolor que sufiren los trencats per ventositat (f. 21vb).
- 26.- A ciatica (f. 21).
- 27.- <Ungüent per a diverses malalties> (f. 33rb).
- 28.- <Per al mal de mare> (f. 33rb).
- 29.- <Herbes per al mal de mare> (f. 33^v).
- 30.- Per mal de trencadura (f. 122ra).

BNM3.- BNM Ms. 3356

Manuscrit de la segona meitat del segle XV. Al cos del volum, transcrit amb lletra gòtica rodona, s'hi copien la versió catalana del *Trotula de passionibus mulierum* (ff. 1-32^v), dues receptes i Alfabumet, *Speculum alfoderi* (ff. 35ra-54va); les dues receptes, però, foren transcrites amb una lletra més cursiva¹⁴.

- 31.- Polvora per mal de mare (f. 33ra)¹⁵.
- 32.- Unguent per mugorons (f. 33va).

BNM4.- BNM 10162

Volum del segle XV, *olim* Biblioteca Osuna, recull textos mèdics en llatí i català: obres de Lanfranc de Milà la *Chirurgia parva* (ff. 1-41^v), l'*Antodotarium* (ff. 42-54) i el tractat *Sobre*

¹¹ B. Dutton, *El cancionero del s. XV c. 1360-1520*, vol. II (Salamanca, 1993) ID4629 MN7 1, ed. p. 22.

¹² BITECA CNUMS 350, 1806, 1807, 1809, 1810, 1811, 1812, 1813, 1814, 1815, 1816, 1817 i 1818. Vegeu també Domínguez Bordona, op. cit. p. 41; *Inventario Mss. BNM*, 11, p. 11; M^a del Pilar Hitos, «Índice de los manuscritos existentes en la Biblioteca Nacional de Madrid de interés para la historia de la farmacia», *Boletín de la Sociedad Española de Historia de la Farmacia*, 19-20 (1968-1969), pp. 61-2; G. Beaujouan, pp. 175, 177, 178, 186, 195, 198 i 211 (només cita les receptes dels ff. 21^v-33).

¹³ Ingredients en llatí.

¹⁴ BITECA CNUMS 874, 1819, 1820 i 1576. Veg. Domínguez Bordona, op. cit., p. 76; *Inventario Mss. BNM*, 10, p. 77; Mª Mar Hitos, op. cit. p. 63; A. Paz y Melià, «Códices notables de la Biblioteca Nacional. *Trotula* por Maestre Juan», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 1 (1897), pp. 506-12; G. Beaujouan, op. cit., pp. 172, 189, 199 i 211.

¹⁵ Ingredients en llatí.

les sagnies (ff. 57^v-76^r) traducció de G. Salvà¹⁶; un *Lunari* (ff. 54-57^v), tres tractats: *Sobre la virtut de la sang* (ff. 76^r-79^r), *De les orines* (ff. 79^r-80^r), i *De les ventoses* (ff. 80^r-82^v), diverses *Receptes*, d'entre elles una de Guillem Tomàs (ff. 96^v-97^r), més receptes: *Receptari* (ff. 97^r-100^v), entre les quals hi ha una *Nota per a estancar sanch* (f. 100^r), *Albafumet*, *Speculum al-foderi* (ff. 102^r-109 extret), *Receptes de Mestre Miquel* (ff. 111^r-115^v i 116-118), de Guillem Servent *Recepta per trencadura d'ossos* (f. 115^v-116^r), Anònim, *Receptes* (f. 119) per una mà del s. XVI i al f. 119^v *Experiment contra la pedra probat per Mestre Johan de Teula sillurgia* (també del s. XVI). No inclourem en la present despulla de lèxic els textos del darrer full, ni les *Orines* -text núm. 33-, per considerar-lo un tractat i no un conjunt de prescripcions; ni tampoc la *Nota per estancar sanch* -text núm. 56-, que és una oració llatina per aturar una hemorràgia, ni les receptes extretes del tractat conegut com *Speculum Al foderi* -text núm. 59bis-. En aquest llibre les receptes no s'han copiat aprofitant fulls o espais deixats en blanc, sinó que formen el cos del volum¹⁷.

- 34.- Recepta d'en Guillem Tomas contra dolor de ronyons (f. 96^v-97^r)¹⁸.
 35.- <A colica passió> (f. 97^v).
 36.- A mal de ronyons e de pasi colica (f. 97^v).
 37.- Recepta per a infants qui han cucs (f. 97^v).
 38.- Polvora per a mal d'ulls (ff. 97^v-98^r).
 39.- Contra selotofadura (f. 98^r).
 40.- Per mal d'esquinçia (ff. 98^r-99^r)¹⁹.
 41.- Recepta per a la mare (ff. 99^r-99^v).
 41bis.- <Recepta per a fer confits> (f. 99^v)²⁰.
 42.- Contra porcellanes (ff. 99^v-100^r).
 43.- Nota per a estancar sanch (f. 100^r).
 44.- Per a tinya (f. 100^r).
 45.- Unguent blanc (f. 100^r).
 46.- Per fer venir a cap a la glanola (f. 100^r).
 47.- Unguent per a ulçera (f. 100^v)²¹.

¹⁶ G. Beaujouan, op. cit, pp. 186 i 192.

¹⁷ BITECA CNUMS 878, 1591, 1592, 1593, 1590, 1944, 1945, 1946, 1597, 1947, 1577, 1145 i 1594. Veg. Domínguez Bordona, op. cit. p. 76; M. Schiff, *La bibliothèque du Marquis de Santillane*, [Paris 1905] Amsterdam, 1970, pp. 205-7; G. Beaujouan, op. cit., pp. 172, 177, 178, 181, 186, 191, 192, 195, 196 i 211 (on no figura la foliació de les receptes).

¹⁸ Aquest mateix remei es pot trobar als Mss. de la Biblioteca de Catalunya 490 (f. 124^v-124^r, foli relligat a l'inrevés i cap per avall) i 864 (f. 19^{ra-b}, text afegit en un espai en blanc, no cita l'autor).

¹⁹ Ingredients en llatí.

²⁰ Es tracta d'una preparació per a una llaminadura, que no sembla tenir aplicacions medicinals (al menys no s'hi esmenten), per això no hem considerat els ingredients vegetals que només es citen en aquesta recepta. L'alimentació, però, es trobava estretament relacionada amb la medicina preventiva i als *Regimen sanitatis* s'inclouïen receptes de cuina (18 al *Regimen sanitatis ad inclutum regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova), cfr. M. Weiss-Amer, «The role of medieval physicians in the diffusion of culinary recipes and cooking practices», en *Du manuscrit à la table. Essais sur la cuisine au Moyen Âge et Répertoire des manuscrits médiévaux contenant des recettes culinaires*. Ed. C. Lambert, Montreal - Paris 1992, pp. 68-80.

²¹ Ingredients en llatí.

- 48.- Per a dolor d'ulls (f. 100^v).
 49.- Per a clarificar la vista (f. 100^v).
 50.- Per a matar berbol (f. 100^v).
 51.- Contra fistoles (f. 100^v-101^r).
 52.- Pilloles de Rasis (f. 101^r).
 53.- Per replecció (f. 101^r).
 54.- Purgacio (f. 101^r).
 55.- Per replecció (f. 101^r-101^v).
 56.- Per estancar flux de sanch (f. 101^v).
 57.- Gargarisme (f. 101^v).
 58.- <Recepta de Tederich per a vertoles> (f. 101^v).
 59.- Per mal de morenes (f. 101^v).
 59bis.- <Diverses receptes de l'*Speculum Al foderi*> (ff. 102^r-110^v)²².
 60a/60o.- Receptes de mestre Miquel (f. 111^r-115^v)²³.
 61.- Recepta de l'Emperatriu de Guilem Servent (f. 115^v)²⁴.
 62.- Per a cura de çiatica <Recepta de mestre Miquel> (f. 115^v-116^r).
 63.- Per a dolor de costat (f. 116^r)²⁵.
 64.- Per a mal de potrosos (f. 116^r-116^v).
 65.- Recepta de l'empastre del loch nervos (f. 116^v).
 66.- Per fer miga confeaço (f. 116^v).
 67.- Per madurar vertoles (f. 116^v).
 68.- Per mollificar los pits (f. 116^v).
 69.- Per lo membre alçar (f. 117^r).
 70.- Per desfeta d'ull (f. 117^r).
 71.- <Per a l'estómac> (f. 117^r).
 72.- Per a mal de cames (f. 117^r).
 73.- Per a berbols (f. 117^r).
 74.- Per a tinya (f. 117^r-117^v).
 75.- Mes per a fistola (f. 117^v).
 76.- Cotliri per als ulls (f. 117^v).

²² L'edició més recent és la de Michael Solomon, *Mirror of coitus (Speculum al foderi)*, Madison 1990; en 1978 es publicà l'edició de Teresa Vicens i en 1917 la de R. Miquel i Planas.

²³ Molts dels ingredients d'aquestes receptes, que considerem en bloc (núms. 60a-60o) estan en llatí, o presenten una mescla de mots mig llatins mig catalans. No hem aprofitat tampoc aquí els elements vegetals esmenats als ff. 113^v-115^r, sota la rúbrica: *Per forniment de la caxa diuersos*, on es fa una relació de productes emprats en medicina: olis (16 classes), ungüents (15), empastres (15), letovaris (7), conserves (5) i cordials (8) dels quals ens ocuparem en una altra ocasió.

²⁴ Ingredients en llatí.

²⁵ Recepta a base de l'ungüent «Marciaton», sobre aquest preparat veg. Mª N. Sánchez González de Herrero, «Denominaciones medievales de ungüentos», en *Antiqua et Nova Romania. Estudios lingüísticos y filológicos en honor de José Mondéjar*, vol. I. Granada, 1993, p. 442.

- 77.- Per emfit (f. 117^v).
- 78.- A disolre glanoles (f. 117^v).
- 79.- Per a fistola lagrimar (f. 117^v).
- 80.- <A foc potencial> (f. 117^v).
- 81.- Per a mal d'ulls (f. 117^v-118^r).
- 82.- Per porgacio de fembra (f. 118^r).
- 83.- Per a mal de renyons (f. 118^r).
- 84.- Per escalfament e dolor d'ulls (f. 118^r).
- 85.- Per mal de renonys (f. 118^r).
- 86.- Per a mal de mascle (f. 118^r).
- 87.- Per a foch (f. 118^r).
- 88.- Desturprada (f. 118^v).
- 89.- Per a foch (f. 118^v).
- 90.- Per a dolor de cap per levar la febra (f. 118^v).
- 91.- Per a vertoles (f. 118^v).
- 92.- Per a mal de çiatica (f. 118^v).
- 93.- Per lo matex (f. 118^v).

2. CARACTERÍSTIQUES DEL CORPUS

L'extensió d'aquestes receptes és enormement variada: algunes són extremadament breus, p. e. la núm. 75:

Item. Mes per a fistola. Pren la agrimonia, met-la damunt la plaga he liga-li'n .i. rahel al coll²⁶.

mentre que d'altres detallen no només les indicacions per a elaborar el preparat sinó també les observacions adients sobre el règim alimentari a seguir (p. e. la núm. 18)²⁷.

²⁶ Molt semblant a una de Micer Johan.

²⁷ Sobre la importància dels règims, les propietats dels aliments i la higiene dins la pràctica mèdica, tant preventiva com curativa vegeu M. R. McVaugh, *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345* (Cambridge, 1993), especialment pp. 147-153. A la p. 150 recull una deïxa testamentària d'Arnau, bisbe de Girona, mort el 1348 que llegà 35 lliures al seu metge, Guerau de Sant Dionís: «qui multo tempore nos tenuit in suo bono regimine et dieta». Alonso Chirino, metge de Joan II de Castella, escriu (a 1430) una obra titulada *Menor daño de medicina* on inclou un 'regiment de sanitat' al pròleg escriu: «La medicina es dos partes. La una el regimiento de sanitat, la otra curar de las enfermedades para las sanar, según la posibilidad humana; como quiera que la más loada parte es del regimiento de sanidad, porque no hay en ella peligro y puede aver provecho (...) Y por ende las obras que aqui fallardes seran las mas seguras y sin peligro y las que yo querría para mis amigos» (cfr. Luis S. Granjel, *La medicina española antigua y medieval*, Salamanca 1981, p. 107). Les dietes per conservar la salut varien segons si el malalt és de classe social elevada o és un personatge sense recursos, tal i com comenta V. M. Amasuno a *Medicina castellano-leonesa bajo medieval* (Valladolid, 1991) pp. 37-8: «La peste (...) hace resaltar una vez más la evidencia de la estrechísima vinculación existente entre enfermedad y pobreza, refrendando así la presencia de dos tipos de asistencia individual y colectiva, la 'medicina para pobres' y la 'medicina para ricos' (...) El licenciado Forés distingue y especifica las recetas 'para ricos' de las recetas 'para los pobres'» (diferent medicació i diferent alimentació per combatre el mal, segons siguin les possibilitats econòmiques del malalt). Pel que fa als tabús entorn al menjar (religiosos o morals) vegeu J. Hernando, «Els moralistes i l'alimentació a la Baixa Edat Mitjana» a l'*Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, 1989, pp. 287-301.

<Recepta per a Don Galceran>

Aquesta recepta [...] ²⁸ per don Galceran [...] qui avia mals en los huylls, és a saber *enquisium vuyll* ²⁹. i.^a malaltia que havia nom vulgar, a manera de desfeyta.

En nom de Deu. Les sues ³⁰ viandes sien pa pastat ab fenoyll (no sie de tot barucelat). Lo seu vi sie vi be amerat e clar, e no en gran quantitat. Les sues carns sien de molto, e volatilles (exceptant aquelles que en aygua viuen), e sien en ast e caldo de naps e no d'als. Guart-se d'aylls, e de cebes, e d'oruga, e de la sustancia de les cols. E de legums, e de pex, e de formatge, e de leyt, e de ffruyta, e de porros, e de continuar legums, e de figues, e de raves, e de verdolagues. E de dormir tantost apres mejar ab los peus calçats, e de tenir lo cap bax en lo dormir, e de tenir los peals ronyoses -e los peus ants sien soven lavats-; e de aseure a estudiar ni a scriure apres menjar, ans paseg bona stona, ni a jugar a taules ni scachs; e de molt beure, senyaladament con degue dormir, ans age a bona stona *temps* al dormir, e si age a beure, begue aygua, e <guart-se³¹> de fum, e de pols, e de vent.

No ens pot sorprendre tampoc que en un intent de justificar la 'garantia' de la recepta es recorri al criteri d'autoritat i s'incloguin referències al metge qui primer les va preparar, amb implicacions religioses -p. e.: quan és un Papa famós per les seves dots de metge- o fabuloses -quan és un personatge com Preste Joan de les Índies-.

(Núm. 20)

<Recepta del Papa Innocent per al cap i la vista>

Recepta molt bona per lo cap a confortar e la vista *conservar*.

Primerament preneu sement de fenoyll .ij. lliures.

Item comi rustech miga lliura.

Item eufrasia .i.^a lliura.

Item brethonega major miga lliura.

Item rayl de celidonia que sia secha miga lliura.

Item sement d'api .iij.^{es} dracmes.

Item sement de batafalua .iij.^{es} dracmes.

Item sement de juhivert .iij.^{es} dragmes.

Item pebre .iij.^{es} dragmes.

Item gingebre .iij.^{es} dragmes.

Item canela .iij.^{es} dragmes.

Item clavels .iij.^{es} dragmes.

Item anet, polioli, yso, flor de boratges, galangal, senet, flor de romani, frigola .iij.^{es} dragmes de *quescuna* cosa.

Tot aco ben sech e ben polvorizat sia confit ab mel be scumada e cuyta, asi con si hom volia fer codonyat o altre confit a manera de letouari. E val molt que aprofiti a la vista e porga les males humors i deneja los ronyons e gita tota ventosidat del ventrel, e conforta lo cap e leva la dolor d'aquell.

Aquest letovari feu fer Papa Innocent a un abat de Sent Pau de Pisa qui, per veyllesa, de dolor del cap avie perduda la vista, e usant a mati e a vespre del dit letovari aytant con es una castanya, perde la dolor del cap e cobra la vista. *Probatum est*.

(Núm. 62)

Per a cura çiatica yo, mestre Miquel, ho viu fer a Preste Johan de les Indies a un philosph e mestre en mediçina. Yo he çercat en la art de çirurgia, no he pogut ni he lextat res de emparar

²⁸ La primera línia del text a penes si es llegeix, el marge superior fou tallat pel relligador.

²⁹ Paraules de lectura difícil.

³⁰ Ms. 'sies'.

³¹ Probablement hi ha una llacuna, hem afegit «e guart-se» per donar sentit al passatge.

ne demanar mes res no pogui trobar millor a aquesta, per ço he met en memoria per als meus amichs, que-s pogues donar algun remey. A Deu sien fetes gràcies.

Recipe .i^a. ma plena de la centaurea la herba he flor, he met-la en dos palaçes de bona malvesia ho de vin grech blanch, he .i^a. lliura de mel, he dos o tres onçes de hermodatils, he met-ho a bullir un bon bull he met-ho a refredar, he a hom qui aura çiatica dona-li'n de mati ans del jorn dos culleres; ço sia donat .i. dia part altre per comte .x. vegades, he sia-li donada de bona substància, per que lo disminuyria molt. Per mi provada maravellosament.

Els productes que entren a formar part de les preparacions medicinals tenen orígens diversos: animal³², mineral³³ i vegetal; poden ser productes simples o matèries elaborades. Els més nombrosos vénen del món vegetal, però tampoc s'ha de menysprear l'aportació dels altres regnes a la farmacopea, ni ignorar els productes que s'aprofiten de l'ésser humà³⁴.

3. PRESENTACIÓ DELS MATERIALS

De tot aquest corpus lèxic, hem triat ara, per a una primera aproximació, els noms d'ingredients vegetals, deixant per a una altra ocasió els d'origen mineral i animal, els preparats i les formes verbals.

No són gaires les sorpreses que ens esperen avui dia als estudis de lèxic antic, però sovint, gràcies a aquests textos allunyats dels literaris i de vegades molt propers a la parla quotidiana, surten a la llum formes o accepcions que no trobarem testimoniades fins molt més tard al registre literari de la llengua comuna. De vegades ensopeguem amb castellanismes, ja que el metge ha esmentat una herba amb el nom que aquesta té en castellà, tant si és perquè és poc comuna al lloc on ell viu i l'adquireix en terres de Castella, com si és perquè ha extret el preparat d'un receptari castellà.

No disposem, hores d'ara, de cap repertori de farmacologia catalana antiga³⁵, ni tampoc de publicacions sistemàtiques de textos mèdics antics amb glossaris i concordances³⁶, cosa per la qual esdevenen molt útils les referències que es troben als diccionaris catalans, a les quals ens remetem. No hem fet, per tant, una despulla sistemàtica d'aquests textos, ja que aquesta feina fou realitzada pels autors dels diccionaris; ara bé, per a casos puntuals i per tal de comprovar algunes lectures dubtoses, les hem contrastades amb les edicions dels textos.

Gràcies a la gentilesa de la Prof. Mª Teresa Herrera, de la Universitat de Salamanca, hem pogut consultar els materials del *Diccionario general de los textos médicos antiguos es-*

³² P. e.: la cua de serp, les rates o el greix de voltor.

³³ P. e.: l'argent sublimat o viu, la sal de cardona o la trementina.

³⁴ P. e.: la llet de dona, el semen o la saliva.

³⁵ Es pot consultar C. Opsomer, *Index de la pharmacopée latine du I au X siècles*, 2 vols., Hildesheim, 1989 i també el repertori recentment elaborat sobre manuscrits d'aquesta temàtica: A. Escudero, *Manuscritos de la Biblioteca de Catalunya de interès para la farmacia y las ciencias médicas: en particular el 'Tresor dels pobres'*, (Tesis doctoral inèdita, Universitat de Barcelona 1993) i esperem que la mateixa autora dugui a terme el seu projecte de *Diccionari de simples*. A BITECA es troben informacions sobre manuscrits i incunables catalans, de matèria mèdica.

³⁶ La major part de les edicions daten de la primera meitat del segle i no totes duen glossari.

pañoles (*DGTMAE*) encara en elaboració, obra magna on es recull el lèxic de nombroses edicions de textos mèdics castellans.

Per a la presentació dels elements vegetals, hem triat l'ordre alfabètic de les plantes tal com figuren normalment als diccionaris; tot seguit, l'ètim en versaleta i, entre parèntesis, s'assenyala el seu origen si aquest no és llatí (àrab, grec, etc.)³⁷, immediatament anotem el nom científic en cursiva, que considerem fonamental en tractar-se d'elements vegetals. Un cop identificada la planta, introduïm les referències dels diccionaris: *REW*, *DECLC*, *DAlc.-Moll* i la del *DGTMAE* -al qual remetem per a informacions generals sobre l'element i el seu ús en medicina-. Segueixen les dades sobre la primera aparició documentada del mot i algunes anotacions de tipus general. Al final, es recull bibliografia no esmentada abans: *ALC*, *Alpera*, etc. i la forma o les formes que trobem als textos estudiats (entre parèntesis figura el nombre d'ocurrències si n'hi ha més d'una), amb inclusió d'un context, seguides per indicació de procedència i la data (especialment significativa quan es tracta d'una paraula no documentada abans o bé d'història poc coneguda)³⁸.

4. ABREVIATURES EMPRADES

Agustí, *Secrets*: M. Agustí, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica y pastoril*, Barcelona, 1617 [1575].

ALC: A. Griera, *Atlas lingüístic de Catalunya*, 8 vols. St. Cugat del Vallès, 1966 (2a. ed.).

Alcanyís, *Regiment*: L. d'Alcanyís, *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*. Ed. J. Ribelles Comín, Barcelona, 1914 [1490].

Alcoatí: Alcoatí, *Llibre de la figura del uyl. Trad. de l'àrab per Mestre Joan Jacme*. Ed. Ll. Deztany (L. Faraudo de Saint Germain) amb una notícia històrico-medical de J. M. Simon de Guilleuma, Barcelona, 1933 (text s. XIII en Ms. s. XIV).

Alpera: L. Alpera, *Los nombres trecentistas de botánica valenciana en F. Eiximenis*, Valencia, 1968.

APal.: A. Fernández de Palencia, *Universal vocabulario en latín y en romance*, Sevilla, 1490 [12-2-1487 *ad quem*] Ed. Facsímil Real Academia Española, Madrid 1967, 2 vols.

CAU: Guido de Cauliaco, *Tratado de cirugía*. I-196 BNM. Ed. Juan Gutiérrez Cuadrado (en preparació). [1463 *a quo*-1493 *ad quem*].

Cauliac: G. de Cauliac, *Inventari o collectori en la part cirurgical de medicina, compilat e complit l'any 1463*, Barcelona, 1492 [1463 *a quo*].

Cavanilles, *Ob.*: A. J. Cavanilles, *Observacions sobre la Historia Natural. Geografía, Agricultura, població y frutos del Reyno de Valencia*, 2 vols., Saragossa 1958 (2a. ed.) [1795-1797].

CHI: A. Chirino, *The Texts and Concordances of Esc. Ms. b.IV.34. Menor daño de medicina*. Ed. E. J. Ardemagni - R. M. Richards - M. R. Solomon, Madison, 1984.

CHS: *Compendio de la humana salud (Madrid BNM Inc. I-51)*.

³⁷ No es fa esment de l'origen grec d'aquells mots que han arribat a les llengües romàniques des del llatí.

³⁸ Hem d'agrair també les amables observacions de Mercedes Brea, F. Fernández Campo, Mª T. Herrera i de José Ignacio Pérez Pascual.

- Col. dames: Col·loqui e rahonament fet entre dues dames.* Ed. R. Miquel i Planas, al *Cançoner satírich* (pp. 245-280) [1475-1500].
- Coneix. spic.: Llibre de coneixenses de spicies e de drogues e de ajustaments de pessos, e canes e massures de diverses terres,* Ms. 4 de la Biblioteca Universitària de Barcelona de 1455 (olim 21-3-5).
- Costums Tortosa: Costums de Tortosa.* Ed. B. Oliver, a *Historia del Derecho en Catalunya, Valencia y Mallorca*, T. IV. 'Código de las costumbres de Tortosa', Madrid, 1881 [1272-1292].
- DAG: Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per M. Aguiló, revisats i publicats sota cura de P. Fabra i M. de Montoliu,* 8 vols., Barcelona, 1914-1934.
- DAlc.-Moll: A. M. Alcover - F. de B. Moll, Diccionari català-valencià-balear,* 10 vols., Palma de Mallorca, 1926-1986.
- DECLC: J. Coromines, Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana,* 9 vols., Barcelona, 1980-1991.
- DECH: J. Coromina - J. A. Pascual, Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico,* 6 vols., Madrid, 1980-1991.
- DGTMAE: Diccionario general de textos médicos antiguos españoles.* Dir. por Mª Teresa Herrera, Salamanca, en elaboració.
- Dieç, Manescalia: M. Dieç, Llibre de menescalia o tractat de les mules,* Ed. Ll. Faraudo, *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 22 (1949), pp. 23-62 [1400-1450]
- Dic. Fabra: P. Fabra, Diccionari general de la llengua catalana,* Barcelona, 1980 (12a. ed.).
- Dits de Jafuda: Jafudà Bonsenyor, Llibre de paraules e dits de savis e de filosofos.* Ed. G. Llabrés, Palma de Mallorca, 1889 [1291-1298].
- DTO: P. Torra, Dictionarium seu thesaurus catalano-latinus,* Vic 1757 [Barcelona, 1653].
- Eiximenis, Regiment: F. Eiximenis, Regiment de la cosa pública.* Ed. D. de Molins de Rei, Barcelona, 1927 [1383].
- Enc.: T. Cecchini, Enciclopedia de las hierbas medicinales,* Barcelona, 1992.
- Evang. Palau: Una antiga traducció catalana dels 4 Evangelis (còdex del Palau).* Ed. J. Gudiol, Vic, 1910.
- Farm. Klag.: Klagenfurt. Farmacologia.* Ed. H. Manhardt, *Anuari de l'Oficina Romànica*, 3 (1930), pp. 245-267.
- FIE: Isaac Israeli, The Text and Concordances of Esc. Ms. M.1.28, Tratado de las fiebres,* Ed. R. M. Richards, Madison, 1984.
- FLO: Licenciado Fores, Tratado útil, I-51 BNM.* Ed. Mª P. Zabía, Madison, 1987 [1481].
- Flos Med.: Flos de medicines.* Ms. de la Biblioteca Universitària de Barcelona. *Flor del Tesoro de la belleza. Tratado de muchas medicinas o curiosidades de las mujeres.* Ed. T. Vinyoles, trad. O. Comas, Barcelona, 1981 (hi ha una reimpr. de la trad. castellana amb els pròlegs, Barcelona, 1993, però sense el text català) [1400-1450?].
- FOR: Tratado útil (Toledo, Catedral).*
- GIL: El libro de recetas de Gilberto (Madrid Biblioteca de Palacio 3063).*
- GOR: Gordonio, Lilio de medicina (Madrid BNM Inc. I-315).*
- Hist. troyanes: E. Colonna, Les històries troyanes de G. de C. Trad. catalana de J. Conesa.* Ed. R. Miquel i Planas, Barcelona, 1916 [1367 a quo].
- Jaume I, Sentència: Jaume I, Sentència donada per lo rey en Jacme sobre los delmes e primicies del regne de València,* València, 1487 [1268].
- Lacav.: J. Lacavalleria, Gazophylacium catalano-latinum,* Barcelona, 1696.

- Lib. pl.*: J. Volak - J. Stodola, *Plantas medicinales*, Barcelona, 1990.
- Lib. Elegant.*: J. Esteve, *Librer elegantiorum latina et valentiana lingua*, Venècia 1489 [1472]. Ed. F. de B. Moll, Barcelona, 1960.
- Lo somni*: B. Metge, *Lo somni*. Ed. L. Badia - X. Lamuela, *Obra completa de B. M.*, Barcelona, 1975.
- LOL: Texto y concordancias del Libro de los olios. Ms. 2262 Salamanca, Universitaria*. Ed. M. López Hernández, Madison, 1989.
- MAC: Macer herbolario (Sevilla Colombina 7-6-27)*.
- Macer, Erbes: Libre que feu Macer de les herbes quina virtut han*. Ms. Bib. Univ. València. Eds. F. Barberà a diversos volums de la *Revista Valenciana de Ciències Mèdiques* de 1906 i Ll. Faraudo, «Una versió catalana del Llibre de les herbes de Macer», *Estudis Romànics*, 5 (1955-1956), pp. 1-54 [Ms. s. XIV].
- Med. part.: Llibre de les medicines particulars. Versió catalana trescentista del text àrab del tractado de los medicamentos simples de Ibn Wafid, autor médico toledano del s. XI. Transcripción, estudio proemial y glosario* de Ll. Faraudo, Barcelona, 1943 [trad. 1300-1350].
- Micer Joan: Receptari de Micer Johan*. Ed. E. Moliné, «Receptari de Micer Johan», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VII (1913-1914), pp. 321-336 i 407-440 [1466].
- Moriscos*: L. García Ballester, *Los moriscos y la medicina. Un capítulo de la medicina y la ciencia marginadas en la España del s. XVI*, Barcelona, 1984.
- Nebrija, Dicc.*: E. A. de Nebrija, *Lexicon seu dictionarium ex hispaniensi in latinum sermonen*, 1495 o 1493. Ed. Facs. Madrid, 1951
- Nebrija, Dicc. cat.*: E. A. de Nebrija, *Diccionario latín-catalán y catalán-latín*, adaptació catalana feta per Fra Gabriel Busa, Barcelona, 1507. Ed. facsímil, amb estudi de G. Colon i A. J. Soberanas, Barcelona, 1987.
- OPou, Th. Pu.*: O. Pou, *Thesaurus puerilis*, València, 1575.
- PiQ PIMed*: P. Pons i Quer, *Plantas medicinales. El Discórides renovado*, Barcelona, 1988.
- REW*: W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.
- Ripoll*: Ll. Ripoll, *Herbes i remeis casolans*, Barcelona, 1985.
- Robert, Lib. de coc*: Mestre Robert, *Libre de coch*, Barcelona, 1520. Ed. V. Leimgruber, Barcelona, 1977 [1458-1491].
- ROM*: Dr. Gómez de Salamanca, *The Text and Concordance of Bibl. Univ. Salamanca, Ms. 2262. Propiedades del romero*. Ed. M. López, Madison, 1987.
- Roq.*: *La Roqueta* (diari) Ciutat de Mallorca, 1887, 1889-1892 i 1902.
- SEV*: J. de Aviñón, *Sevillana medicina I-1169 BNM*. Ed. Mª N. Sánchez, Madison, 1987.
- Somni Joan Joan*: J. Gaçull, *Lo somni de Johan Johan*, València, 1497. Ed. V. Pitarch - Ll. Gimeno, *Lo procès de les olives. Lo somni de Joan Joan*, València, 1988.
- Spill*: J. Roig, *Spill o llibre de les dones*, Ed. F. Almela, Barcelona, 1928 [1455-1462].
- SUM*: F. López de Villalobos, *Sumario de la medicina. I-1169 BNM*, Ed. de Mª N. Sánchez, Madison, 1987.
- TED: Cirugia: Escorial, Monasterio h.III.17*.
- TES: The Text and Concordance of Ms. 1-17 Bib. Colombina. Tesoro de los remedios*. Ed. Mª P. Zabía, Madison, 1987.
- Torcimany*: Ll. d'Averçó, *Torcimany*. Ed. J. M. Casas Homs, 2 vols., Barcelona, 1956 [1375-1400].
- Tr. Pobr.*: Petrus Hispanus, *Tresor dels pobres* (trad. catalana s. XIV). Barcelona, 1892. Biblioteca de la *Revista Catalana*; veg. també l'ed. d'A. Escudero, Barcelona 1993 (tesi doctoral inèdita) [1277-1300].

TRM: *Tratado de patología general*. BNM 10051. Ed. Mª T. Herrera, Madison, 1987.

Vid. Ros.: *Vides de sants rosselloneses*. Ed. Ch. S. Maneikis Kniazzezh - E. J. Neugaard, 3 vols., Barcelona 1977 [1260?-1272].

Vilanova, Reg. pest.: A. de Vilanova, *Regiment de pestilència*. Ed. M. Batllori a *Obres catalanes II. Escrits mèdics*, Barcelona, 1947 [1311 ad quem].

VIS: *Visita y consejo de médicos* (BNM 18052).

Voc. med.: M. Gual Camarena, *Vocabulario del comercio medieval*. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (ss. XIII y XIV), Barcelona, 1976.

INGREDIENTS D'ORIGEN VEGETAL

- Agrelles** < *ACRICELLA. *RUMEX ACETOSA*. *REW*: 92. *DECLC*: I 74 sv AGRE. *DAlc.-Moll*: I 304-5 sv AGRELLA. *DGTMAE*: acedera, *CHI et passim*; acédula, *CAU et passim*. Primera doc.: 1575 OPou, *Th. Pu*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 141; *Enc.* 28-30. Formes: agrelles (2). «Pren limonada de maragde e aygua de agrelles» BNM4 88, 91 (1400-1500).
- Agrimònia** < AGRIMŌNIA. *AGRIMONIA EUPATORIUM*. *REW*: 295a. *DECLC*: I 78-9 sv. *DAlc.-Moll*: I 308 sv. *DGTMAE*: agrimonia, *CHI et passim*. Primera doc.: XIV (*Tr. Pobr.*, etc.; 1466 'agremònia' en Micer Joan i 'agrimoni' en *Flos Med.*, ca. 1500). Notes: Amb les fulles es fa una aigua «vulnerària espirituosa» (*DAlc.-Moll*). D'aquesta planta n'hi ha més d'una mena, amb diferents noms i propietats. Alcover en cita una, l'*eupatòria* i esmenta les aplicacions medicinals «com a detersiva, tònica i astringent, contra l'hematúria, gonorrea, leucorrea i mals de la boca». *Bibl.*: PiQ *PIMed* 236; *Enc.* 37-8. Formes: agrimonia (4). «E de la erba appellada agrimonia» BNM2 23 BNM4 60j 75 (1400-1500).
- Albudeca** < BUTTÁIHA (ar.) *CUCUMIS CITRULLUS*. *REW*: 1136. *DECLC*: I 157, de l'àrab buttájha, diminutiu de batjja. Present a molts reculls lexicogràfics. *DAlc.-Moll*: I 441 sv. *DGTMAE*: badea, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 193. Primera doc.: 1252, *Lleuda*. *Bibl.*: Alpera, 55-7. Formes: albudeques. «Ab lahor de albudeques e de melons» BNM2 21 (1400-1500).
- Alcaraülla** < AL-KARAÜYA (ar. vulg.) *CARUM CARVI*. *REW*: 4677a. *DECLC*: I 160 sv ALCARAÜIA. *DAlc.-Moll*: I 453 sv ALCARAVIA. *DGTMAE*: alcaravea *TRM et passim*. *Voc. med.*: 194. Primera doc.: 1250. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 491-2; Alpera 57-9; *Enc.* 49-50. Formes: alcarahuya. «E mayllada de alcara huya» BNM2 28 (1400-1500).
- Alegria** < *ALICER, *ALECRIES. *SESAMUM ORIENTALE / SESAMUM INDICUM*. *REW*: 307. *DECLC*: I 170-1 sv ALEGRE no hi figura cap referència a la planta; *ajonjolí* remet al *DCECH*; ved. també *DECLC* VII 866 sv SÈSAM. *DAlc.-Moll*: I 468-9 sv. *DGTMAE*: alegría, ajonjolí, *FLO et passim*. Primera doc.: a. 1409 'alegria' inv. farmac. (Arx. Patriarca. Val); 1575 OPou, *Th. Pu*. Formes: alegria. «Pren alegria, he alfolbes, he figues» BNM4 67 (1400-1500).
- Alfals** < AL-FÁSTAŞ (ar. vulg.) *MENDICAGO SATIVA*. *REW*: 3214a. *DECLC*: I 178-80. *DAlc.-Moll*: I 490 sv ALFÀS. *DGTMAE*: No té entrada a la versió consultada. Primera doc.: 1476 'alfaç' *Somni Joan Joan*. *Bibl.*: *ALC* 64 (no figura 'alfaç'); PiQ *PIMed* 367; Alpera 60-2. Formes: alfaç. «Prin arzolla castellana, e alfaç, he seca-ho» BNM4 71 (1400-1500).
- Alfolba** < HÛLBA (ar.) *TRIGONELLA / FEENUM-GRAECUM*. *REW*: 4167. *DECLC*: I 186 sv. *DAlc.-Moll*: I 492-3 sv, dóna com ètim 'al-hulba'. *DGTMAE*: alholva, *TRM et passim*. Primera doc.: 1466 Micer Joan. Notes: com a 'fenigrec' la trobarem a *Cauliac*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 366-7; *Enc.* 52-3. Formes: alfolbes. «Pren alegria, he alfolbes, he figues» BNM4 67 (1400-1500).

- All** < ALLIUM. *ALLIUM SATIVUM*. *REW*: 366. *DECLC*: I 205-6 sv. *Dalc.-Moll*: I 569-71 sv. *DGTMAE*: ajo, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 202-3. Primera doc.: 1252 doc. *Bibl.*: *ALC* 74; *PiQ PIMed* 887; *Alpera* 62-3; *Enc.* 41-44. Formes: aylls, al. «Y metras .6. o .7. grans de al» *BNM1* 13 (1490-1500) *BNM2* 18 (1400-1500).
- Almiron** < AMIRON, AMAIRON (moss.) *CICHORIUM INTYBUS*. *DECLC*: I 217 sv *ALMIRALL*. ‘Almiron’, nom de planta d’origen mossàrab; la forma castellana (veg. *DECH* I 195) prové del llatí *AMARIONE; *DECLC* IX 538 sv *XICOIRA* cita Nebrija *Dicc. cat.* on trad. ‘almirón’ per xicoria. *Dalc.-Moll*: X 938 sv *XICOIRA* no fa esment d’aquesta forma (tampoc hi ha entrada per ‘almiron’). *DGTMAE*: almirón, *FOR* (l’aigua), *SEV* i *GOR*; els autors l’identifiquen amb l’amargón. Primera doc.: 1466 Micer Joan. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 887. Formes: armirons. «Prendre dels armirons que diu lo castella» *BNM1* 14 (1490-1500).
- Aloes** < ALŌE. *ALOE SUCCOTRINA*. *DECLC*: I 223 sv. *Dalc.-Moll*: I 539 sv ÀLOES, també conegut com lignum àloe o lignum àloes. *DGTMAE*: áloe, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII mitjans; 1271 ‘lignum aloë’ *Tarifa de Barcelona*. *Bibl.*: *Enc.* 59-60. Formes: aloes. «Recipe. Aloes, çicutri» *BNM4* 54.
- Alquena** < AL-ĤINNA (ar. vulg.) *LIGUSTRUM VULGARE* / *L. JAPONICUM*. *REW*: 4135. *DECLC*: I 226 sv. *Dalc.-Moll*: I 544 sv, l’identifica amb la *LAWSONIA INERMIS*. *DGTMAE*: aleña, *TRM et passim*. Primera doc.: 1271 *Barcelona, Costums Tortosa*. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 579; *Alpera* 63-4; *Enc.* 53-4. Formes: alquena (3). «Pren alquena, he oli dolç» *BNM4* 60k 72 (1400-1500).
- Altea** < ALTHAEA. *MALVA ALCEA* / *M. SILVESTRIS* / *ALTHEA ROSEA*. *DECLC*: I 235 remet a *DCECH* I 219 54-7 ‘altea’ planta malvàcia; a *DECLC* V 401 sv *MALVA* s’ocupa abastament de la planta. Les formes més comunes en català serien, doncs, ‘malva’ i ‘malví’. *Dalc.-Moll*: I 553 sv suposa que es prengué modernament del cast. ‘altea’. *DGTMAE*: altea *CAU, SUM et passim*. Primera doc.: en castellà 1490 *APal.* 261d. Notes: Podria tractar-se també de la *ALTHEA OFFICINALIS* (per a la tos, la ronquera i les hemorroides); però més probablement és la *ALTHEA ROSEA* (remeis per a la pell). *Bibl.*: *PiQ PIMed* 405; *Enc.* 290-1. Formes: altesa, altea. «Prin hom .ii. unces & oli dia altesa» *ESC1* 2 *BNM4* 60l (1400-1500).
- Ametlla** < AMĚGDALA. *PRUNUS AMYGDALUS COMMUNIS*. *REW*: 436. *DECLC*: I 278-80 sv. *Dalc.-Moll*: I 620-2 sv. *DGTMAE*: almendra, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 203-4. Primera doc.: a. 1262 ‘amenles’; XIII fi, ‘ametla’, 1295 ‘ametles’ *Costums Tortosa*. Notes: *Alpera* proposa com a ètim *AMIDDOLA* (forma doc. a l’*Apendix Probi*). *Bibl.*: *ALC* 83; *PiQ PIMed* 346; *Alpera* 64-7; *Enc.* 55-8. Formes: ametlles. «Prenga grans de nesples he clofolles de ametlles» *BNM4* 36 (1400-1500).
- Anet** < ANETHUM. *ANETHUM GRAVEOLENS*. *REW*: 455. *DECLC*: I 313 sv. *Dalc.-Moll*: I 861 sv. *DGTMAE*: eneldo, *TRM et passim*. Primera doc.: *Evang. Palau* ‘anet’; 1472

Lib. Elegant. Bibl.: PiQ *PIMed* 500-1; *Enc.* 171-2. Formes: anet (2), comi anet. «Item anet, poliol, ysop, flor de boratges» BNM2 20 (1400-1500).

Anís (vegeu també batafaluga) < ANĪSUM. *PIMPINELA ANISUM*. *DECLC*: I 320-1 sv. *DAlc.-Moll*: I 701 sv. *DGTMAE*: anís, *CHS et passim*. *Voc. med.*: 208-9. Primera doc.: 1284 *Lleuda* rossellonesa. Bibl.: PiQ *PIMed* 493-5; *Enc.* 71-3. Formes: anis. «Guarengal, lengua, anis, pebreloch» ESC1 1 (1400-1500).

Api < APIUM. *APIUM GRAVEOLENS*. *REW*: 526. *DECLC*: I 345-6 sv. *DAlc.-Moll*: I 765 sv. *DGTMAE*: apio, *TRM et passim*. Primera doc.: ca. 1400 en una cita de Màcer, inc. s. XV o fin. s. XIV. Bibl.: PiQ *PIMed* 487; *Enc.* 74-5. Formes: api (2). «Item sement de api .iii. dracmes» BNM2 20 BNM4 69 (1400-1500).

Arboç < ARBŪTEUS. *ARBUTUS UNEDO*. *REW*: 609. *DECLC*: I 358-9 sv. *DAlc.-Moll*: I 823 sv. *DGTMAE*: madroño, *CHI et passim*, a *ALV* (1500) es cita l'aigua. Primera doc.: 1409 'aygua d'arboç'. Bibl.: PiQ *PIMed* 533-4; *Enc.* 284-5. Formes: arboç. «Aygua de agrells he de arboç e triaga magna» BNM4 91 (1400-1500).

Aristolòquia rodona < ARISTOLŌQUIA (grec). *DECLC*: I 388 sv *ARISTOCRÀCIA*. *DAlc.-Moll*: I sv. *DGTMAE*: *TRM et passim*. Primera doc.: XV. Bibl.: PiQ *PIMed* 793-5. Formes: arestologici rodona, stelogia rodonda. «E cubeles e stelogia rodonda e gençana» BNM4 60d 60j (1400-1500).

Artemisa < ARTEMĪSIA. *ARTEMISIA VULGARIS*. *REW*: 685. *DECLC*: I 235 sv *ALTIMIRA*. *DAlc.-Moll*: II 46 sv. *DGTMAE*: artemisa, *TRM et passim*. Primera doc.: Eiximenis; XV *Flos Med.*; OPou, *Th. Pu.*, etc. Bibl.: PiQ *PIMed* 806 i 815; *Alpera* 72-3; *Enc.* 83-5. Formes: artamia, artemira, artemisa (2). «Vi hon sia bolit artamia» BNM3 31 (1450-1500) BNM4 35 41 41b (1400-1500).

Arzolla < *ALLOZA. *CARTHAMUS LANATUS*. *DECLC*: No apareix, però sí es pot trobar al *DCECH* I 368-9 sv. *DAlc.-Moll*: II 44 sv *ARSOLA*: topònim Riera de la prov. de Girona; no apareix cap forma similar. *DGTMAE*: arzolla, *CHI et passim*. Primera doc.: 1475 en castellà. Notes: Es tracta del card de sang o card fuel·l, però en aquests textos s'ha preferit el mot castellà. Formes: arzolla negra, arzolla castellana. «Consolda d'arzolla negra .x. unces» BNM4 39 71 (1400-1500).

Atzavara < ŞABBĀRA (ar.) *AGAVE AMERICANA*. *REW*: 7478b. *DECLC*: I 489-90 sv, de l'àrab magrebí; assenyala la possibilitat de la forma a terres valencianes, per la seva pervivència a la toponímia d'Elx. *DAlc.-Moll*: II 138 sv, etim. ar. AS-ŞABĀRA. *DGTMAE*: No es cita la forma castellana (*pita, ágave*). Primera doc.: 1500 ca. *Col·loqui de les dames*. Bibl.: *Enc.* 382-4. Formes: atcabara. «Oli rosat, vinagre blanch, he such de atcabara» BNM4 59 (1400-1500).

Azederac < AZ-ZARQŪN (ar.) *MELIA AZEDARACH*. *DECLC*: 525 pres del francès. *DAlc.-Moll*: III 151 sv, *ELAEAGNUS ANGUSTIFOLIA*, no cita 'acercó'. *DGTMAE*: cinamomo, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV Alcoatí; Eiximenis 'adcerco'; 1463 *Cauliac* 'cinamomi, cinamòmum' Cabanilles, *Ob.* II, 335 'azederac'. Bibl.: *Alpera*

75-6. *Enc.* 142-3. Formes: acerco, açerco, (al núm. 40, ingredients en llatí: çinamoni). «Pren acerco he mel e dona-li'n a menjar;» BNM4 77 87 (1400-1500).

Balàustia < BALAUSTIUM. *PUNICA GRANATUM*. *REW*: 896. *DECLC*: No apareix la forma al vol. I ni al V sv *MAGRANA*. *Dalc.-Moll*: II 227 sv *BALÀUSTRIA* o *BALÀUSTIA*. *DGTMAE*: balausta. *TRM et passim*. *Voc. med.*: 354-5 sv *MALGRANA* no cit. Primera doc.: Eiximenis, *Regiment; Tr. pobr.*, etc. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 399; *Alpera* 146-8 (*MAGRANA*); *Enc.* 218-20. Formes: balausties. «Ginjols, lentilles, roses, balausties» BNM4 57 (1400-1500).

Batafaluga < ḤABBAT ḤALUA (ar.) *PIMPINELA ANISUM*. *REW*: 3957. *DECLC*: V 530 sv *MATAFALUGA*, alteració de l'antic 'batafalúa'. *Dalc.-Moll*: II 362-3 sv. *DGTMAE*: matalahuva, *CHI et passim*. *Voc. med.*: 229. Primera doc.: 1243-9 bata falua, ca. 1306 mataflua, 1575 matafaluga. Notes: 'Batafaluga' es manté viu a Alcoy. Anís. Els grans de l'arbust, ensucrats o confitats, foren molt apreciats. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 493; *Alpera* 82-3; *Enc.* 71-3. Formes: batafalua (2), batafaluga. «Item sement de batafalua .iii. dracmes» BNM2 20 28 BNM4 59 (1400-1500).

Betònica major < VETTŌNICA. *STACHYS OFFICINALIS*. *REW*: 9290. *DECLC*: II 224 remet a 'BETŌNICA', que no hi figura. *Dalc.-Moll*: II 665 sv *BRETŌNICA* no dona l'etimologia. *DGTMAE*: betònica, *CHI et passim*. Primera doc.: 1466 Micer Joan. Notes: Meyer Lübke no reproduceix la forma catalana; proposa l'arag. 'beltrònica' com mossarabisme. Pons i Quer identifica la Bet. major amb la *STACHYS OFFICINALIS* i no amb la *BETONICA OFFICINALIS* com es proposa a d'altres tractats de botànica. Aquesta planta cura moltes malalties; l'aigua serveix per netejar ferides i ajuda a cicatritzar. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 674-5; *Enc.* 100-1. Formes: brethonega major, bretonoga. «Item brethonega major miga lliura» BNM2 20 BNM4 60f (1400-1500).

Betònica menor < VETTŌNICA. *TEUCRIUM CHAMAEDRYS*. *REW*: 9290. *DECLC*: Veg. el reg. anterior. *DGTMAE*: betònica, *CHI et passim*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 644-6; *Enc.* 100-1. Formes: bretonoga menor, bretonoga menor, brotonoga menor. «Item bretonoga minor tres onzes» BNM2 26 BNM4 53 55.

Bleda < *BLETA. *BETA VULGARIS* var. *CICLA*. *REW*: 1064. *DECLC*: I 839-41. *Dalc.-Moll*: II 522-3 sv, ètim *BETA* amb contaminació de *BLITUM*. *DGTMAE*: acelga, *TRM et passim*, a *FLO* es cita el 'sauco de acelgas'. Primera doc.: 1371 Jaume March i a llibres de receptes s. XV. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 150-2. Formes: bledes. «E such de bledes, aytant com ne cabria en un ou» BNM2 28 (1400-1500).

Boix < BŪXUS. *BUXUS SEMPERVIRENS*. *REW*: 1376. *DECLC*: II 52-4 sv, remet al *Dalc.-Moll* i a d'altres obres per a les varietats d'aquesta planta. *Dalc.-Moll*: II 549-51 sv, cita búš como forma del Rosselló. *DGTMAE*: boj, *CAU et passim*. *Voc. med.*: 234. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure 'boix'. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 191-2; *Enc.* 102. Formes: bruch. «Pendrets fulles de bruch he bullides» BNM4 39 (1400-1500).

- Borraina** < BORRAGINA. *BORRAGO OFFICINALIS*. *REW*: 1412. *DECLC*: II 134-5 sv. *DAlc.-Moll*: II 599 sv. *DGTMAE*: borraja, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII ‘borrage’ (A. de Vilanova), 1458-1491 ‘borratges’ Robert, *Lib. de Coc*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 550-52; *Enc.* 104-5. Formes: boratges, borrages. «Flor de boratges, galangal, senet» BNM2 20 BNM4 60I (1400-1500).
- Briònia** < BRYONIA. *BRYONIA DIOICA*. *DECLC*: II 238 sv. *DAlc.-Moll*: II 672 sv. *DGTMAE*: brionia a *FLO*; amb el sentit de ‘nueza’ a *CHI, MAC*. Primera doc.: 1463 Cauliac. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 766-8; *Enc.* 106-7; *Lib. pl.* 97. Formes: brihonia (2). «E brihonia, e pelitre» BNM4 60d 60f (1400-1500).
- Broida** < ABROTANUM. *ARTEMISIA ABROTANUM*. *REW*: 39. *DECLC*: II 258-9 sv. *DAlc.-Moll*: II 678-9 sv. *DGTMAE*: hierba lombriguera *CHI, TRM, SEV*. Primera doc.: 1575 ‘broyda’ Agustí *Secrets*, OPou *Th. Pu*. *Bibl.*: *Enc.* 22-3. Formes: beroida, broida. «A brihonia, broida he bretonega» BNM4 60f 93 (1400-1500).
- Brusc** < BRŪSCUM. *RUSCUS ACULEATUS*. *REW*: 1342. *DECLC*: II 303-6 sv, poca documentació, tant del nom de la planta com de l’adjectiu; II 52-4 sv BOIX ‘buxus sempervivens’ del llatí BŪXUS. *DAlc.-Moll*: II 549-51 sv BOIX; II 702 sv BRUSC, no cita primera doc. *DGTMAE*: Veg. supra ‘boix’. *Voc. med.*: 234. Primera doc.: 1249 ‘boix’ *Lleuda Cotlliure*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 900-1. Formes: box bort, brusch. «Del box bort (en altre manera apellat brusch)» BNM2 24 (1400-1500).
- Calament** < CALAMĪNTHA. *SATUREJA CATAMINTHA*. *REW*: 1485. *DECLC*: I 407 sv CALAMAR. *DAlc.-Moll*: II 835 sv. *DGTMAE*: calamento, *LOL et passim*. Primera doc.: ‘such de calamenta’ 1575 Agustí, *Secrets*; ‘calamnita, nepta’ OPou, *Th. Pu*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 691-2; *Enc.* 39-40. Formes: calament verg. «i. menat de calament verg ho sech» BNM4 41 (1400-1500).
- Camamilla** < CAMOMĪLLA. *MATRICARIA CHAMOMILLA*. *REW*: 1553. *DECLC*: II 450 sv, no registra ‘camilla’. *DAlc.-Moll*: II 972-3 sv. *DGTMAE*: manzanilla, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV *Farm. Klag.* i altres obres similars del s. XV. Notes: Meyer Lübke no duu la forma catalana ‘camamilla’. *Bibl.*: *ALC* 375 (‘camilla’ no hi és). Ripoll 18. *Enc.* 295-7. Formes: camamilla (3), camilla. «Hajats oli de camamilla les dues parts» BNM2 21 28 BNM4 60I 64 (1400-1500).
- Canella** < CANNELLA. *CINNAMOMUM ZEYLANICUM*. *REW*: 1597. *DECLC*: II 494-501 sv CANYA, avui a València en diuen ‘canella’. *DAlc.-Moll*: II 913-4 sv. *DGTMAE*: canella, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 250-1. Primera doc.: 1249 ‘canela’, 1262 ‘canyella’ ‘caneylla’ 1295 ‘canella’ etc. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 199; *Enc.* 118-20. Formes: canella, canella, caynella, cayenlla, canyella. «Recipe (...) canella ben fina» ESC1 1 4 (1400-1450) BNM2 20 BNM4 60de (1400-1500).
- Carabassí** < *CARAPACCĪA. *CUCURBITA MAXIMA OBLONGA*. *REW*: 1623. *DECLC*: II 549 sv CARABASSA, dóna per a Carabasí, nom d’un poble, l’ètim CREPICINU. *DAlc.-Moll*: II 1001 sv, cita ‘carabacins’ a Robert, llavor de carabassa. *DGTMAE*: ‘calabaza’.

Primera doc.: 1458-1491 Robert, *Lib. de Coc*. Notes: A Meyer Lübke 'carabassa', etim. *CARAPACIUM. Pons i Quer esmenta carabassa *CUCURBITA PEPO* i l'ús de les seves llavors per eliminar els cucs. Bibl.: PiQ *PIMed* 773. Formes: carabaçons. «Lo such e lo oly dels carabaçons» BNM4 93 (1400-1500).

Card corrador < CARDUUS. *ERYNGIUM CAMPESTRE*. *REW*: 1687. *DAlc.-Moll*: II 1025-6 sv CARD, no dóna primera doc. *DGTMAE*: cardo corredor, *FLO et passim*. Bibl.: PiQ *PIMed* 478-80; *Enc.* 124. Formes: cart corrador. «E .j. unça de cart corrador» BNM1 14 (1490-1500).

Ceba < CĒPA. *ALLIUM CEPA*. *REW*: 1820. *DECLC*: II 651 sv. *DAlc.-Moll*: III 91-2 sv. *DGTMAE*: cebolla, *CAU et passim*. *Voc. med.*: 262-3. Primera doc.: 1075?, 1252. Bibl.: Alpera 89-91; PiQ *PIMed* 890-2; *Enc.* 133-5. Formes: seba (2), sebe, cebes, çebolla. «Pren una seba blanque» BNM1 14 (1490-1500) BNM2 18 BNM4 91 (1400-1500).

Celiandre < CERIANDRUM. *CORIANDRUM SATIVUM*. *REW*: 2232. *DECLC*: II 659-60, deriva de CERIANDRUM, alteració semi-popular de CÖRIANDRUM. El judeo-occità deia 'çaliandra' i el judeo-català 'çaliandre'. No cita, però les formes 'coriandri', 'coriandre', sino la forma 'coliadri'. *DAlc.-Moll*: III 100 sv. *DGTMAE*: coriandro, *FIE, CAU et passim*. *Voc. med.*: 263. Primera doc.: 1249 'celiandre' *Lleuda* Cotlliure; a. 1433 'coliadri'. Bibl.: PiQ *PIMed* 482; *Enc.* 152. Formes: celiandre, coriandre, curiandri, -e, seliandre, -i. «Sia presa la sement del celiandre» ESC1 3 4 (1400-1500) BNM2 19 BNM4 40 (1400-1500).

Celidònia < CHELIDONIA. *CHELIDONIUM MAJOR / CHELIDONIUM MINOR?* *REW*: 1870. *DECLC*: II 660 sv. *DAlc.-Moll*: III 100 sv. *DGTMAE*: celidonia, *TRM et passim*. Primera doc.: Eiximenis 'celedònia'; *Tr. Pobr.* Bibl.: PiQ *PIMed* 203; Alpera 91-3; *Enc.* 136-7. Formes: celidonia, çelidonia. «Item rayl de celidonia que sia secha» BNM2 20 BNM4 49 (1400-1500).

Cent-en-grana < CĒNTUM GRANEA. *HERNIARIA GLABRA*. *REW*: 1816. *DECLC*: II 666 sv CENT 'cent-en-grana'. *DAlc.-Moll*: III 113 sv. *DGTMAE*: centungrana, hierba cancro-sa, *GIL*. Primera doc.: 1795-1797 Cavanilles, *Ob.*, II. Bibl.: PiQ *PIMed* 169-70; *Lib. pl.* 173. Formes: centumgranea (2), centumgrana, çentumgranea. «Herba que ha nom centumgranea, qui es sotil herba» BNM4 34 60f (1400-1500).

Centaurea < CENTAURIA. *ERYTHRAEA CENTAURIUM*. *DECLC*: II 667. *DAlc.-Moll*: III 111 sv CENTAURA, també CENTÀUREA, recull les diverses varietats. *DGTMAE*: centaurea, *CHI et passim*; centaurea, *TRM et passim*. Primera doc.: 1463 *a quo* Cauliac 'centàurea'. Bibl.: *Enc.* 137-8. Formes: centaurea, çentaurea, centaurea menor. «Prenets un manat de centaurea e altre de ruda» BNM2 28 BNM4 60d 62 (1400-1500).

Ciuró < CICERŌNE. *CICER ARIETINUM*. *REW*: 1903. *DECLC*: II 696-8 sv. *DAlc.-Moll*: III 176-7 sv CIURÓ o CIGRÓ. *DGTMAE*: garbanzo, *FLO et passim*, esmentant l'ús medicinal del brou de cigrons. *Voc. med.*: 270. Primera doc.: 1249 'ciurons' apareix constantment, 1376 'seyrons' 1366 'sceyros' ciurons negres 1381. Notes: Forma present a

les Illes i a algun punt de la costa nord *ALC*, a la Garrotxa i a la Catalunya nord. 'Ciurons vermells' doc. a Micer Joan. Discòrides ja els adjudicava moltes propietats medicinals: diurètics, bons per al ventre, donen bona color, afavoreix el part, etc. Cuits amb herbes curen verrugues i cuits amb mel la sarna i les plagues del cap; també s'emptra el suc. *Bibl.*: *ALC* 467; *PiQ PIMed* 382-3; *Alpera* 96. Formes: ciurons negres, ciurons vermeylls. «Ajats brou de ciurons negres» *BNM2* 21 (1400-1500).

Clau (vegeu Girofle) < CLAVĒLLUS. *CARYOPHYLLUS AROMATICUS*. *REW*: 1977. *DECLC*: II 743-8 sv. *DAlc.-Moll*: III 203-4 sv CLAVELL. *DGTMAE*: clavo, *CHI et passim*. *Voc. med.*: 332. Primera doc.: XV 'clavells' d'espècies, *Flos Med*. Formes: clavels. «Item clavels .iii. dragmes» *BNM2* 20 (1400-1500).

Codony < COTŌNEUM. *CYDONIA VULGARIS*. *REW*: 2436. *DECLC*: II 802 sv. *DAlc.-Moll*: III 250-1 sv. *DGTMAE*: membrillo, *TRM et passim* ús mèdic del suc, del fruit i de la confitura. Primera doc.: 1268 Jaume I, *Sentència*; també a *Llull*. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 335-6; *Alpera* 98-100; *Enc.* 314. Formes: codony, codonys (2), codonyat. «Com si hom volia fer codonyat» *BNM2* 20 *BNM4* 58 601 91 (1400-1500).

Col < CAULIS. *BRASSICA OLERACEA*. *REW*: 1778. *DECLC*: II 812-3 sv. *DAlc.-Moll*: III 262-3 sv. *DGTMAE*: col, *TRM et passim*, a *TRM* i a *SEV* es desaconsella el seu consum car les cols són «viandas malenconjcas». *Voc. med.*: 275. Primera doc.: 1050; 1268 Jaume I, *Sentència*; també a *Llull*. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 256-7; *Alpera* 102-3. Formes: cols, cols blanques. «E de la sustancia de les cols» *BNM2* 18 26 (1400-1500).

Comí < CŪMINUM. *CUMINUM CYMINUM*. *REW*: 2442. *DECLC*: II 853-4 sv, *DAlc.-Moll*: III 322 sv: espècie *CUMINUM CYMINUM*, mentre que el *CARUM CARVI* seria el 'comí de prat'. *DGTMAE*: comino, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 289-90. Primera doc.: 1220 'comí'. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 486-7; *Alpera* 103-4 *Enc.* 49-50. Formes: comi (2), comins, quomi. «Pegunta comuna he comins, mole-ho tot» *BNM4* 83 (1450-1500) *ESC1* 2 (1400-1450) *BNM2* 28 XV.

Comí rústec < CŪMINUM. *LASERPITIUM SILER*. *REW*: 2442. *DECLC*: II 853-4 sv *COMÍ*. *DAlc.-Moll*: III 322 sv *COMÍ*, 'comí marrà o comí rústec', cast. 'comino rústico' no 'comino de prado'. *DGTMAE*: comino rústico, *FLO et passim*; a *CHS* hi ha una recepta amb ingredients semblants. *Voc. med.*: 289-90. Primera doc.: 1220 'comí'; no dóna la doc. per al 'comí rústec'. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 511; *Enc.* 49-50. Formes: comi rustech. «Item comi rustech miga lliura» *BNM2* 20 (1450-1500).

Consolda < CONSŌLIDA. *SYMPHYTUM OFFICINALE*. *REW*: 2168. *DECLC*: VIII 124 sv *SOU*. *DAlc.-Moll*: III 424-5 sv. *DGTMAE*: consuelda, *FLO et passim*. Primera doc.: XIV *Farm. Klag.*; *OPou*, *Th. Pu.*, 49; *DTō*. 1647. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 548-50; *Enc.* 151. Formes: consolda (2), consoldes. «Feu-li tres pels de consolda» *BNM2* 22, 39 (1400-1500).

Corretjola < CORRIGIŌLA. *CONVOLVULUS ARVENSIS*. *REW*: 2253. *DAlc.-Moll*: III 598 sv. *DGTMAE*: corregüela, *FLO*; correhuela, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII fi *Llull*;

XIV *Med. part.* Bibl.: PiQ *PIMed* 541-2; *Enc.* 426-7. Formes: correjola. «Pren (...) figues e correjola» BNM4 67 (1400-1500).

Cubeba < KŪBĀBA (ar.) *PIPER CUBEBA*. *REW*: 2401. *DECLC*: II 1076 sv. *Dalc.-Moll*: III 797 sv. *DGTMAE*: cubeba, *SEV* (planta); *ROM et passim* (fruit). *Voc. med.*: 127 i 287. Primera doc.: 1271 Barcelona, Eiximenis *Terç*. Formes: cubeles (2) ('cubebe' entre ingr. en llatí). «Prenets (...) cubeles domestiques» ESC1 4 (1400-1450) BNM4 60d (1400-1500).

Donzell < ABSĪNTHIUM. *ARTEMISIA ABSINTHIUM*. *REW*: 2737. *DECLC*: III 184-7 sv, discut l'etimologia, no accepta DOMINICELLUS (proposta de Moll), preferint la forma com derivada d'ABSĪNTHIUM > ausén (cat. ant.) que, amb la preposició, donaria la forma actual donzell (hipòtesis de Griera). *Dalc.-Moll*: IV 569-70 sv, etim. prob. llat. CARDUNCĒLLUS, dim. de CARDUUS, amb pèrdua de CAR-. *DGTMAE*: ajenjo, *TRM et passim*. Primera doc.: 1380-85 Eximenis. Notes: Alcover no acceptà la proposta de Griera d'ABSINTHIUM com ètim. per a aquest mot, i s'addhereix a la proposta de Bertoldi. Bibl.: PiQ *PIMed* 819-21; Alpera 109-10; *Enc.* 40-1. Formes: donzell (2). «Menada de donzell e dos menades» BNM4 35 37 (1400-1500).

Erb < ĘRVUM. *VICIA ERBILIA*. *REW*: 2910. *DECLC*: III 419 sv. *DECH* VI 16 sv YERO. *Dalc.-Moll*: V 132 sv. *DGTMAE*: orobo, *CAU*. primera doc.: 'er' 1670; 'yeros' a un doc. navarrès de 1246. Notes: La forma que apareix al text és un castellanisme. Formes: yreos (2). «Pren farina d'orobis he de yreos» BNM4 60j 65 (1400-1500).

Eruga < ERŪCA. *ERUCA SATIVA*. *REW*: 2907. *DECLC*: III sv, 2a. acep. espècie de llegum o crucífera, 'oruga' var. difosa al Principat. *Dalc.-Moll*: V 146 sv ERUGA o ORUGA. *DGTMAE*: oruga, *TRM et passim*; a *SEV* es desaconsella el seu ús, juntament amb els alls, la mostassa, etc. *Voc. med.*: 377. Primera doc.: ca. 1193 'oruga'; 1249 *Lleuda* Cotlliure. Bibl.: *ALC* 1039 (l'animal); PiQ *PIMed* 267-8; *Enc.* 357. Formes: oruga. «Guart-se (...) de cebes e de oruga» BNM2 18 (1400-1500).

Escabiosa < SCABIŌSA. *KNAUTIA ARVENSIS*. *DECLC*: III 449 sv. *Dalc.-Moll*: V 176 sv. *DGTMAE*: escabiosa, *FLO et passim*. Primera doc.: XIV i XV Cauliac, 'escaviosa' *Tr. pobr.* i Díez *Manescalia* ca. 1500. Notes: Pons i Quer cita l'escabiosa com la *KNAUTIA ARVENSIS* i no com *SCAVIOSA SUCCISA*; també s'ocupa de l'*SCABIOSA MARITIMA* d'aplicacions similars a la *KNAUTIA*. Bibl.: PiQ *PIMed* 764-5; *Enc.* 176. Formes: escaviosa. «He dos menades d'escaviosa» BNM4 35 (1400-1500).

Espàrrec < ASPARAGUS. *ASPARRAGUS OFFICINALIS*. *REW*: 707. *DECLC*: III sv. *Dalc.-Moll*: V 386 sv. *DGTMAE*: espàrrago, *TRM et passim*. Primera doc.: XV *Med. part.*, *Flos Med.* 'espàrech'. Notes: Probablement 'espàrec' és una errada al Ms. per 'espàrrec'. Bibl.: PiQ *PIMed* 898-900 (veg. 'Esparreguera'). Formes: espanech. «Prenets (...) d'espanech .iii. unces» ESC1 1 (1400-1450).

Esparreguera < ASPARAGUS. *ASPARRAGUS OFFICINALIS*. *REW*: 707. *DECLC*: III 618 sv ESPÀRREC. *Dalc.-Moll*: V 386-7 sv. *DGTMAE*: esparreguera, *CHI* i *FLO* (arrel de la

- planta). Primera doc.: 1463 Cauliac 'esparreguera'. Bibl.: PiQ *PIMed* 898-900; *Enc.* 180. Formes: esparguera (2). «He .i. menat de la rahil de la esparguera» BNM4 41 53 (1400-1500).
- Espècie** < SPĒCIES. *REW*: 8131. *DECLC*: III 631-2 sv. *Dalc.-Moll*: V 401-2 sv. *DGTMAE*: especia, *TRM et passim*. Primera doc.: Jaume I *Crònica* amb aquesta acepció. Formes: espeçies. «Les altres espeçies menant be» BNM4 40 (1400-1500).
- Espígol** < SPĪCULUM. *LAVANDULA ANGUSTIFOLIA* / *L. SPICA*. *REW*: 8147. *DECLC*: III 644 sv ESPIGA. *Dalc.-Moll*: V 427-8 sv ESPÍGOL i 424 sv ESPIC. *DGTMAE*: espliego, *TRM et passim*. Primera doc.: 1409; 'espig' doc. *Costums Tortosa* i Alcoatí. Notes: La *LAVANDULA ANG.* es troba a la costa catalana, Lleida, Andalucía i Castelló i la *LAVANDULA SPICA* al Pirineu, al Sud de Terol, a l'interior de València. Bibl.: PiQ *PIMed* 654-6; *Enc.* 255-9. Formes: espigol (2), spigol, spich. «He .ia. quarta de gra d'espigol» BNM2 29 BNM4 41b 46 (1400-1500).
- Estepa** < STIPPA (origen incert) *CISTUS LADANIFERUS*. *DECLC*: III sv, 'mata de la família de les cistínies'. 1a. doc. botànics moss. ca. 1100 'istibb = CISTUS. *Dalc.-Moll*: V 538-9. *DGTMAE*: estepa, *TES*. Primera doc.: XV *Flos Med.* 'estepa negra'; Dieç, *Manescalia* 'estepa blanca'. Notes: El *CISTUS LADANIFERUS* és 'estepa' en cat., mentre que el *CYTINUS HYPOCISTIS* és en cat. 'hipocístide', 'citet', etc. però no 'estepa', segons Pons i Quer. L'estepa negra és el *CISTUS LADANIFERUS* i la blanca el *CISTUS ALBIDUS* o *CYTINUS HYPOCISTIS*. Bibl.: PiQ *PIMed* 280-2 i 198-9. Formes: estepa, estepa negra. «Primo pren estepa e bulle ab fin vi» BNM1 11 (1490-1500) BNM4 39 (1400-1500).
- Estopa** < STŪPPA. *LINUM USITATISSIMUM*. *REW*: 8332. *DECLC*: III 786 sv. *Dalc.-Moll*: V 571-2 sv. *DGTMAE*: estopa, *TRM et passim*; a *CHI* s'usa de la mateixa manera i per al mateix mal. Primera doc.: Llull. Formes: stopa. «Embolcades en pancela de stopa» BNM2 29 (1400-1500).
- Euforbi** < EUPHORBIIUM. *EUPHORBIA PILULIFERA*. *DECLC*: III 826 sv. *Dalc.-Moll*: V 629 sv. *DGTMAE*: euforbio, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV Alcoatí. Notes: Ingredients mig en llatí, mig en català. Euforbi tant és el nom de la planta com el de la resina que se n'extreu. Bibl.: PiQ *PIMed* 180-1; *Enc.* 189. Formes: euforbi (3). «Es a saber lo euforbi e el curiandri» BNM4 40 (1400-1500).
- Eufràsia** < EUPHRASIA. *EUPHRASIA OFFICINALIS*. *DECLC*: III 826 sv. *Dalc.-Moll*: V 629 sv. *DGTMAE*: eufrasia, *FLO et passim*; a *CAU* figura com a medicina per als ulls. Primera doc.: XIV Eiximenis; *Farm. Klag*. Bibl.: Alpera 115; PiQ *PIMed* 626-7. Formes: eufrasia. «Item eufrasia .ia. lliura» BNM2 20 (1400-1500).
- Eximpli** < EXĒMPLUM. *ARUM MACULATUM* / *ARUM ITALICUM*. *REW*: 3003. *DECLC*: III 828-9 sv EXEMPLE, VII 105-6 sv RAPA no recull aquesta acepció; VII 703-4 sv SARRÓ recull la forma 'sarriassa' per a aquesta planta. *Dalc.-Moll*: V 652-3, IX 142 no recull aquesta acepció; si ho fa a IX 761 sv SARRIASSA, però no aquestes formes.

DGTMAE: aro, rapa, *CAU*. Primera doc.: No hi ha cap documentació per a 'eximpli' o 'rapa' en aquesta acepció; per a 'sarriassa' és moderna. Notes: Pons i Quer cita les nombroses aplicacions medicinals de l'*ARUM ITALICUM* (cat. 'rapa' entre altres noms). Pot tractar-se de la 'sarriassa clapada' (cast. aro) o d'una altra planta de la mateixa família: l'*ARUM ITALICUM*, cat. 'sarriassa' que té aplicació com a expectorant i purgant (cast. yaro). Bibl.: PiQ *PIMed* 960-1; *Enc.* 80-1. Formes: eximpli, rapa. «Raell de eximpli en altra manera appellada rapa» BNM2 24 (1400-1500).

Falzilla < *FILICÍCULA*. *ADIANTUM CAPILLUS VENERIIS*. *REW:* 3156 arag. *DECLC:* III 860 sv FALGUERA, el resultat 'falzilla' es troba a diversos parlars entre el Gironès, la Selva i l'Empordà. *DAlc.-Moll:* V 720 sv, planta poipodiàcia. *DGTMAE:* diantos, *CAU et passim*, amb el sentit de lletovari que té com a base la flor del romaní. Primera doc.: XIV-XV 'falzia'. Bibl.: *ALC* 791; PiQ *PIMed* 68-70; *Enc.* 33-4. Formes: falçila. «He falçila he brotonega menor» BNM4 53 (1400-1500).

Farigola < *FERÍCULUS*. *THYMUS VULGARIS*. *REW:* 9660. *DECLC:* III *THYMUS VULGARIS*, antig. ferígola; discut l'etimologia. *DAlc.-Moll:* V 744-5 sv, es decanta per **FERRICULA*. *DGTMAE:* tomillo, *TRM et passim*. Primera doc.: 1262 ferigola, frigola. Notes: 'Frigola' es troba a les Illes, Tortosa, Igualada, St. Bartomeu del Grau i a punts situats al nord d'Olot; 'ferigola' no es recull *ALC*. Bibl.: *ALC* 800; PiQ *PIMed* 698-9; *Enc.* 450-1. Formes: frigola, feregola. «Flor de romani, frigola .iij. dragmes» BNM2 20 (1400-1500) BNM4 81.

Fava < *FABA*. *VICIA FABA*. *REW:* 3117. *DECLC:* III 916-7 sv. *DAlc.-Moll:* V 765-6 sv. *DGTMAE:* haba, *TRM et passim*. *Voc. med.:* 311. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure. Notes: La pronúncia fricativa es viva encara a la zona de Tarragona, part del País Valencià i les Illes. Bibl.: *ALC* 804; Alpera 115-6; PiQ *PIMed* 383-4; *Enc.* 222. Formes: fava (2), faves (3). «E fava cuyta sens oli e sens sal» BNM2 25 26 BNM4 65 (1400-1500) BNM1 16 (1490-1500).

Fava fresa < *FABA-FRESA* *VICIA FABA*. *REW:* 3480. *DECLC:* IV 193-4 sv *FRESA* 'fava fresa = fava pelada, desbajocada i triturada'. *DAlc.-Moll:* V 765 sv *FAVA* (fava pelada). *Voc. med.:* 311. Primera doc.: XIII 'fava fresa'. Formes: fava fresa. «Item de fa[.]a fresa e de formatge» BNM2 30 (1400-1500).

Fesol < *PHASEŎLUS*. *PHASEOLUS VULGARIS*. *REW:* 6464. *DECLC:* III 989 sv. *DAlc.-Moll:* V 833-4 sv. Primera doc.: 1268 'fessol'; XIII Eiximenis i 1372 'fesol' Jacme March. Bibl.: *ALC* 815; Alpera 118-20; PiQ *PIMed* 386-7. Formes: fesols rogs. «He .j. escudella plena de fesols rogs» BNM4 41 (1400-1500).

Figa < *FĪCA*. *FICUS CARICA*. *REW:* 3281. *DECLC:* III 1015 sv. *DAlc.-Moll:* V 856-61 sv. *DGTMAE:* higo, *TRM et passim* (ingredient de medicines o recomanació dietètica). *Voc. med.:* 316-7. Primera doc.: 1249 'figues'. Bibl.: *ALC* 818; Alpera 120-1; PiQ *PIMed* 121-5; *Enc.* 234-6. Formes: figues (2), figa blanca (2). «Legums e de figues e de raves» BNM2 18 BNM4 54 67 68 (1400-1500).

Flor d'arams o flor de mans. L'estat del text fa la lectura més que dubtosa; ens inclinem per *flor d'arams* en no haver localitzat cap altre document on figure l'expressió *flor de mans*. Al *DECLC* I 105-6 sv ALAMBRE < AERAMEN (llat. tardà) < AES, AERIS, s'esmenta una planta anomenada 'alambriillo', també coneguda com 'cardenillo' (herba menuda); al vol. I 353-4 sv ARAM < AERAMEN, a la p. 353 es cita un document de 1163 on 'aram' figura amb el valor de 'rouriça' (mena de bolet del color de la fusta vella del roure). La planta que en castellà duu el nom d'*alambriillo* no té correspondència als diccionaris bilingües, mentre que per a 'cardenillo' es troba 'verdet' (veg. *DECLC* IX 155 sv VERD), verdet < VIDIDĒTUM = 'cardenillo' (usual al valencià, cit. C. Ros) i als Pirineus orientals, també amb el sentit de «llim o líquen verd de les pedres». Verdet és el nom que es dona també al carbonat o acetat de coure (1a. doc. 1284, 1249 *Ll. Cotl*). A la versió catalana de l'*Inventari o col·lectari de cirurgia* de Guido de Cauliaco llegim: «Es es flor d'aquella cosa manifesta e-s calt e sech e sech en lo .iiii. grau corosiu ab stripticitat». Es tracta doncs, d'una entrada encapçalada per la forma llatina, en aquest cas 'es', sense la corresponent catalana al costat, que en la versió castellana es tradueix per 'arambre'. Al *DGTMAE* figura sv FLOS ERIS, Flor de alambre (cardenillo), doc. a *FLO* i *TED*. No es troba la planta al *DAlc.-Moll*. Formes: flors d'arams. «i. diner de flors d'arams» ESC1 4 (1400-1450).

Fonoll < FĒNŪCŪLUM. *FOENICULUM OFFICINALE*. *REW*: 3246. *DECLC*: IV 93 sv, cita 'fenóll' com forma antiga, 'funóll' com forma general del cat. oriental i 'fenoll' del País Valencià, mentre que a les Illes es troben ambdues. *DAlc.-Moll*: V 958-9 sv FONOLL o FENOLL. *DGTMAE*: hinojo, *TRM et passim*. Primera doc.: Jaume I; Alcanyís, *Regiment*. *Bibl.*: *ALC* 838; PiQ *PIMed* 498-500; *Enc.* 236-9. Formes: fenoll (4), fenoyll (2), fonoll (2), fenicoli. «Pa pastat ab fenoyll» BNM2 18 20 BNM4 38 49 53 84 (1400-1500).

Fruita < FRŪCTUS. *REW*: 3537. *DECLC*: IV 216-9 sv FRUIR. *DAlc.-Moll*: VI 69 sv. *DGTMAE*: fruta, *TRM et passim*, a *CAU* és aliment prohibit en una llista semblant a la del text 18. *Voc. med.*: 323. Primera doc.: 1075. Formes: ffruita, fruites, fruit. «E de leyt e de ffruita» BNM2 18 26 BNM4 60c (1400-1500).

Fumisterris < FĪMUS TĒRRAE. *FUMARIA OFFICINALIS / AQUILEGIA VULGARIS*. *REW*: 570. *DECLC*: IV 229 sv FUM, cita 'fumària' = 'fumisterris' com a nom d'una planta. *DAlc.-Moll*: VI 89 sv FUMISTERRA o FUMISTERRIS: per deformació del ll. FŪMUS TĒRRAE. *DGTMAE*: fumusterra, *CHI et passim*. Primera doc.: 1466 fumusterre Cauliac, doc. 1409; 1575 Fumisterris Agustí, *Secrets*; OPou; fumisterris 1670 *DT*o. Notes: L'aquilègia s'empra per a mals de la boca. «Berbena, fumisterra (erba inútil se fa de putrefacció)». *Bibl.*: PiQ *PIMed* 248-9; *Enc.* 39 com *AQUILEGIA VULGARIS*. Formes: fumisteris. «Una pochca de ayguo de fumisteris» BNM1 14 (1490-1500).

Galangal < ḤALĀNĠAN (ar.) *ALPINIA OFFICINARUM*. *REW*: 3651b. *DECLC*: IV 276 sv, planta exòtica d'arrel medicinal; mot d'origen oriental, no estrictament àrabic.

Dalc.-Moll: VI 125 sv GALANGA. *DGTMAE*: galanga, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 329. Primera doc.: 1252. *Bibl.*: *Enc.* 202-4. Formes: galangal, garangal. «Flor de boratges, galangal, senet» BNM2 20 BNM4 85 (1400-1500).

Gavarrera < GABÂNSA (ar.) *ROSA CANINA*. *DECLC*: IV 428-31 sv GAVARRA. En textos medievals pot ser l'argelaga o l'esbatzer, però també la rosa. *Dalc.-Moll*: VI 237 sv, cita la variant 'gavarrera'. *DGTMAE*: escaramujo, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV o XV, 1417 'gavarrera'. Notes: Gavarrera es pot trobar a punts de l'interior de Lleida: Oliana, la Seu, Sort, Tremp, Ager i Esterri; l'altra forma, gavarrera, és més general *ALC*. *Bibl.*: *ALC* 881; *PiQ PIMed* 330-2; *Enc.* 412-5. Formes: gavarrera, gavarrera. «Quant les flors son caygudes de la gavarrera» BNM2 27 (1400-1500).

Genciana < GENTIANA. *GENTIANA LUTEA*. *REW*: 3735a. *DECLC*: IV 457 sv. *Dalc.-Moll*: VI 252-3 sv. *DGTMAE*: genciana, *CAU*, *TRM et passim*. Primera doc.: fi XIV 'gençana' *Breviari d'amor*; 'gençiana' a Macer. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 727-9; *Enc.* 207-10; *Lib. pl.* 162. Formes: gençana. «E cubeles e stelogia redonda e gençana» BNM4 60d (1400-1500).

Gesmir < JASĀMĪN (ar.) *JASIMINUM OFFICINALE*. *REW*: 4577. *DECLC*: IV 489-90 sv GESSAMÍ, de l'àrab (mot d'origen persa). *Dalc.-Moll*: VI 279 sv. Primera doc.: XIV fi 'gesmir' Eiximenis. Notes: «a través de una forma vulgar, yesmîn, [se] originó, con disimilación, la forma valenciana medieval gesmir» (Alpera, 129). *Bibl.*: Alpera 128-30. *Enc.* 206. Formes: gesmir. «Pren fulles de gesmir e llava-li'n la bocha» BNM4 89 (1400-1500).

Ginebre < JUNĪPERUS. *JUNIPERUS COMMUNIS*. *REW*: 4624. *DECLC*: IV 496-8 sv. *Dalc.-Moll*: VI 286 sv. *DGTMAE*: enebro, *CHI et passim*; a *LOL* s'empra l'oli de ginebre. Primera doc.: 1413 'ginebre' doc. Vic. *Bibl.*: *PiQ PIMed* 82-4; *Enc.* 168-71; *Lib. pl.* 182. Formes: ginebre (2). «He oli de ginebre encorporat» BNM4 72 73 (1400-1500).

Ginesta < GENĒSTA. *SPARTIUM JUNCEUM*. *REW*: 3733. *DECLC*: IV 499 sv. *Dalc.-Moll*: VI 287-8 sv. *DGTMAE*: retama, *TRM*, *CHS*, *GOR*. Primera doc.: 1372 'genesta' J. Marc; *Lo somni*; 1507 'ginesta' Nebrija, *Dicc. cat.* *Bibl.*: *PiQ PIMed* 355-6; *Enc.* 404-5. Formes: ginesta. «such d'api, such de ginesta, farina de sexa» BNM4 69 (1400-1500).

Gingebre < ZINGĪBER. *ZINGIBER OFFICINALIS/CYTISUS SCOPARIUS*. *REW*: 9619. *DECLC*: IV 500 sv. *Dalc.-Moll*: VI 289-90 sv, (sp. ZINGIBER). *DGTMAE*: jengibre, *TRM et passim*; a *TES* figura en una recepta amb ingredients semblants als del text 20. *Voc. med.*: 331-2. Primera doc.: 1249 'gingibre'; 1252 'gingebre'. *Bibl.*: *Enc.* 249. Formes: gingebre (3). «Item gingebre .iij. dragmes» BNM2 20 BNM4 41b 86 (1400-1500).

Girofle < GARIOFULU. *CARYOPHYLLUS AROMATICUS*. *DECLC*: IV 513 sv, pres del fr. 'girofle'. *Dalc.-Moll*: VI 301-2 sv, etim. *CARYOPHYLLUM* greco-llatí. *DGTMAE*: 'clavo' (4a. definició) *GOR*; 'clavo de girofle', *CHI et passim*. *Voc. med.*: 332-3. Primera doc.:

1249 'giroffle'. Formes: grioffle, guarofoli (2). «Grioffle .xx. grans» ESC1 4 (1400-1450) BNM4 60d 60e (1400-1500).

Gram < GRAMEN. *CYNODOM DACTILON*. *REW*: 3835. *DECLC*: IV 607 sv. *DAlc.-Moll*: VI 367-8 sv. *DGTMAE*: grama, *CAU* i 3 exemples més. Primera doc.: XIV fi Eiximenis, *Hist. troyanes*, etc. Notes: Segons Alpera seria el *CYNODOM DACTILON* de propietats diurètiques (cast. grama). *Bibl.*: Alpera 132-3; PiQ *PIMed* 942-3; *Enc.* 215-7; *Lib. pl.* 64. Formes: gram. «.i. menat de la rahil del gram» BNM4 41 (1400-1500).

Grana < GRANUM. *QUERCUS COCCIFERA* / *PHYTOLACCA AMERICANA* / *THLASPI ALTERU* / *RAPHANUM MAJOR*. *REW*: 3846. *DECLC*: IV 595 sv GRA. *DAlc.-Moll*: VI 371-2 sv. *DGTMAE*: grana, com a genèric per a llavors, també com un tint, que és com hi figura al *CAU* i que al *DGTMEA* es defineix com «Excrecencia o agallita que el quermes forma en la coscoja y que exprimida produce color rojo». *Bibl.*: PiQ *PIMed* 108-10 i 160-1, recull dues plantes amb el mateix nom la 'coscoja' (cast.) *QUERCUS COCCIFERA* i la 'hierba carmín' (cast.) *PHYTOLACCA AMERICANA*; pot tractar-se també de plantes conegudes en català com 'grana raifort' (mena d'herba: *THLASPI ALTERU*, *RAPHANUM MAJOR*) o la 'grana d'or', coneguda també com herba daurada. Formes: grana. «E grana e çercarola» BNM4 60j (1400-1500).

Gínjol < ZIZIPHUM. *ZIZYPHUS VULGARIS*. *REW*: 9627. *DECLC*: IV 500-1 sv. *DAlc.-Moll*: VI 290 sv. *DGTMAE*: azufaifa, *TRM et passim*. Primera doc.: a. 1317 document. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 461-2. Formes: ginjols. «Panses, ginjols, lentilles» BNM4 57 (1400-1500).

Herba col < HĒRBA CAULIS. *CYNARA CARDUNCULUS*. *REW*: 4109. *DECLC*: IV 776-9 sv HERBA i II 812 sv COL remet a QUALLAR VI 890-3. *DAlc.-Moll*: VI 512 sv HERBA-COL. *DGTMAE*: hierba lombriguera, *CHI*, *TRM*, *SEV*. *Voc. med.*: 301. Primera doc.: 1373 inv. Cervera. Notes: La forma es troba des del nord del Delta fins a la frontera a tot el territori català i també a Morella. Coneguda també com 'herba colera' o 'erba cuquera'. *Bibl.*: *ALC* 906; PiQ *PIMed* 842; *Lib. pl.* 136. Formes: erba col, erba coll, herba cuquera. «Erba col de aquella que meteu en la leyt» BNM2 22 24 BNM4 37 (1400-1500).

Herba grassa < HĒRBA CRASSA. *REW*: 4109. *DECLC*: No figura ni sv HERBA ni sv GRAS. *DAlc.-Moll*: No apareix sv HERBA al vol. VI. *DGTMAE*: trobem 'grasa' definida com «goma del enebro», *CHI et passim*. Formes: erba grasse. «Primo pren erba grasse ab tant de porch» BNM1 12 (1490-1500).

Herba-sana < Y(Ä)RBA ŠANA (moss.) *MENTHA SP.* *REW*: 4109. *DECLC*: VII 546 sv SÀ, no dóna doc. antiga en català. *DAlc.-Moll*: VI 512-3 sv. *DGTMAE*: hierbabuena, *CHI*; menta, *TRM et passim*. Primera doc.: Tot i que els diccionaris donen com a primera documentació finals s. XIX (*Roq.* 8), el mot apareix ja a Micer Joan cxviii p. 420. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 706-7; *Enc.* 314-6. Formes: herba sana. «Pren la herba sana secada a la hombra» BNM4 58 (1400-1500).

- Herba de Santa Maria** < HĒRBA DE SANCTA MARIA. *TANACETUM BALSAMITA* L. *REW*: 4109. *DAlc.-Moll*: VI 509 sv HERBA, «a) esp. *TANACETUM BALSAMICA*; b) esp. *DIGITALIS PURPURPUREA*» Pons i Quer parla d'un card o herba de Santa Maria *SILYBUM MARIANUM* (845) d'aplicacions mèdiques (hemorràgies, fetge). Creiem que es tracta aquí del *TANACETUM* també anomenada herba de Santa Maria. *DGTMAE*: tanaceto, *CAU et passim*. El *TANACETUM* s'usa per eliminar els cucs intestinals, per descarregar el fetge i com a purgant, entre altres aplicacions. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 814-5. Formes: erba de Santa Maria, herba cuquera, atanasia. «Orenga, erba de santa Maria, romer» BNM2 29 BNM4 37 (1400-1500).
- Hermodàtil** < HERMODAKTILOS (grec) *COLCHIAM AUTUMNALE*. *DECLC*: II 842 sv CÒLQUIC no cita aquesta forma; IV 787 sv HERMÈTIC cita 'hermodàtil'. *DAlc.-Moll*: VI 517-8 sv, etim. HERMODACTYLUS lat. medieval, provinent del grec. *DGTMAE*: hermodàtil, *FLO et passim*. *Voc. med.*: 302. Primera doc.: 1317 hermodàtil; 1839 'còlquic'. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 878-81; *Enc.* 150-1. Formes: hermodals, hermodatils. «Tres onces de hermodatils» BNM4 62 92 (1400-1500).
- Heura** < HĒDERA. *HEDERA HELIX*. *REW*: 4092 val. *DECLC*: IV 788-9 sv. *DAlc.-Moll*: VI 521 sv. *DGTMAE*: hiedra, *FLO et passim*. Primera doc.: XIV fi 'edra'; 1463 *a quo* Cauliac 'heura'. Notes: 'heura' és forma general al cat. oriental, mentre que l'occidental empra gairebé exclusivament 'hedra' *ALC*. *Bibl.*: *ALC* 788; PiQ *PIMed* 472; *Enc.* 226-7. Formes: edra (2), eura. «Lo such de la edra mete-te'n en lo hull» BNM4 70 74 (1400-1500) BNM1 14 (1490-1500).
- Hisop** < HYSOPOS. *HYSOPOS OFFICINALIS*. *DECLC*: VI 794-5, no s'esmenta la forma 'ysep'. *DAlc.-Moll*: VI 728. *DGTMAE*: hisopo, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII fi *Vid. Ros.* etc. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 694-5; *Enc.* 242-5. Formes: ysop (2), ysep. «Item anet, polioli, ysop» BNM2 20 29 BNM4 57 (1400-1500).
- Julivert** < JŮLIUM VĪRIDE. *PETROSELIVM SATIVUM*. *REW*: 5112 9368a. *DECLC*: IV 918-21 sv JULL. *DAlc.-Moll*: VI 794-5 sv < LŮLIU VĪRIDE. *DGTMAE*: perejil, *CHI et passim*; coincideixen alguns ingredients amb una recepta de *TES*. Primera doc.: 1261 i 1309 (Mall.) juyvert, julivert fi s. XIV; 'juyvert' 1262 comptes casa reial. Notes: La forma del text no es troba a l'*ALC*. *Bibl.*: *ALC* 918; Alpera 137-8; PiQ *PIMed* 489-90; *Enc.* 368-72. Formes: juhivert. «Item sement de juhivert .iij. dragmes» BNM2 20 (1400-1500).
- Legum** < LĒGUMEN. *LENS ESCULENA*. *REW*: 4972. *DECLC*: V 135 (*RLR*, IV 376). *DAlc.-Moll*: VI 633 sv. *DGTMAE*: legumbre, *TRM et passim*, en aquest text i a *CAU* es prohibeix a una dieta. *Voc. med.*: 345. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure, *OPou*, *Th. Pu.*, *Spill* etc. Formes: legum (2), legums. «Guart-se (...) de legums e de pex» BNM2 18 24 30 (1400-1500).
- Llengua** < LĪNGUA. *CYNOGLOSSUM OFFICINALES* / *ANCHUSA AZUREA*. *REW*: 5067. *DECLC*: En cas de tractar-se de la 'buglossa' (llengua bovina) vid. II 327 sv BU-

GLOSSA. *DAlc.-Moll:* VI 944-5 sv. *DGTMAE:* lengua de buey, *CHI et passim*; també figuren ‘lengua canina’, ‘l. cervical’, ‘l. cervina’. Primera doc.: XIII doc. i a tractats de medicina i d’agricultura ‘buglossa’. Notes: Pons i Quer recull especialment les propietats medicinals de l’*ANCHUSA*. Diverses plantes amb aquest nom. Ll. de ca = cinoglossa, Ll. de cavall = lloer bord, Ll. de cérvol = escolopendra, Ll. de serp; la 1a. es cita com medicinal, però a l’inventari de farmàcia mossàrab apareix únicament la llengua bovina o buglossa. *Bibl.:* PiQ *PlMed* 552-3; *Enc.* 143; *Lib. pl.* 71. Formes: lengua. «Prenets (...) lengua, anis» ESC1 1 (1400-1450).

Llentilla < LENTĪCULA. *LENS CULINARES*. *REW:* 4980. *DECLC:* V 153-4 sv. *DAlc.-Moll:* VI 948-9 sv. *DGTMAE:* lenteja, *TRM et passim*. *Voc. med.:* 346. Primera doc.: 1249. Notes: Es troba en alguns punts del català occidental: Durro i Solsona; de la Catalunya Nord: Catllar, Sallagosa, Elna; de l’Empordà: (Llanàs, Junquera, Cadaqués); i a gairebé tota la prov. de València. *Bibl.:* *ALC* 933. Alpera 139-40. *Enc.* 260. Formes: lentilles. «Ginjols, lentilles, roses» BNM4 57 (1400-1500).

Lletuga < LACTŪCA. *LACTUCA SATIVA*. *REW:* 4833. *DECLC:* V sv 174-5 LLET. *DAlc.-Moll:* VI 969 sv. *DGTMAE:* lechuga, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII fi ‘laytug<u>es’; A. Vilanova ‘letugues’. Notes: Forma present a Menorca i a alguns punts de València i d’Alacant. *Bibl.:* *ALC* 935; Alpera 141-2; *Enc.* 259-60. Formes: letuga. «Pren la letuga e fes-ne suc» BNM4 90 (1400-1500).

Llimó < LĀIMUNA (ar.) *CITRUS LIMONUM*. *REW:* 5057. *DECLC:* V 215-6, a l’àrab arribà des del persa; avui llimó no és només ‘cosa del Sud’ sino també de l’extrem NE. *DAlc.-Moll:* VII 17 sv. *DGTMAE:* limón, *CHI et passim*. *Voc. med.:* 348-9. Primera doc.: XIII ‘limons’ doc.; 1317 llimó, Eiximenis; XV llimona 1695 Lacav. Notes: Es troba a Gandesa, Calaceit, a part de Lleida (també a la franja d’Osca) i a Eivissa. Es prohibeix a una dieta juntament amb el vinagre. *Bibl.:* *ALC* 941; Alpera 144-5; PiQ *PlMed* 434-5; *Enc.* 267-70. Formes: limo. «En special del agre del limo» BNM2 26 (1400-1500).

Meló < MELŌNE. *CUCUMIS MELO*. *DECLC:* V 557 sv. *DAlc.-Moll:* VII 331-2 sv. *DGTMAE:* melón, *CHI et passim*. *Voc. med.:* 360. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure. *Bibl.:* Alpera 150. Formes: melons. «Ab lahor de albudeques e de melons» BNM2 21 (1400-1500).

Morer < MŌRA. *MORUS CELSA*. *REW:* 5673a. *DECLC:* V 781 sv MÓRA. *DAlc.-Moll:* VII 574 sv MORERA, etimologia derivada de MORA més el sufix -era. *DGTMAE:* moral (2a. accepció), *TRM et passim*. Primera doc.: 1034 doc. ‘morer’; XII ‘morera’. *Bibl.:* *Enc.* 325-7. Formes: morer (2). «Brots de morer ver; llet de morer» BNM1 14 (1490-1500) BNM4 50 (1400-1500).

Morritort < NASTŪRTIUM. *LEPIDUM SATIVUM*. *REW:* 5762. *DECLC:* V 804-5 sv MORRO, discut l’etimologia, a un derivat de MURRU prefereix una alteració de *nastort < NASTŪRTIUM. *DAlc.-Moll:* VII 589-90 sv, deriv. de MORRO TORT. *DGTMAE:* mastuerzo,

TRM et passim. Primera doc.: 1373 'morrutort' doc. segarrenç; XIV fi 'moritort' *Farm. Klag*. Notes: A la *Farmacologia* de Klagenfurt: «consolda majore grirofle e moritort». En cast. també 'berro de agua'. Bibl.: PiQ *PIMed* 268-9; *Enc.* 99-100, 122-3 dif. plantes. Formes: morritort (2). «Item morritort .iii. unces» BNM4 39 71 (1400-1500).

Mostalla < MUSTACULA. *SINAPSIS ALBA*. *REW*: 5783. *DECLC*: V 811-2 sv MOST > MŪSTUM, «derivació explicable per la preparació de salses fines de mostassa picada amb most, per atenuar-ne la picantor». *DAlc.-Moll*: VIII 617 sv. *DGTMAE*: mostaza, *CHI et passim*. *Voc. med.*: 365-6. Primera doc.: 1249 'mostayla' *Ll. Cotlliure*, 'mostaya' *L. cuina* XIV, 'mostalla' St. V. Ferrer, etc. Bibl.: PiQ *PIMed* 258-9; *Enc.* 327-30. Formes: mostalla. «i. diner de mostalla» ESC1 4 (1400-1450).

Murta < MŪRTA. *MYRTUS COMMUNIS*. *REW*: 5801. *DECLC*: V 851, murta és la forma general, malgrat l'extensió de 'murtra' al cat. central com a variant popular. *DAlc.-Moll*: VII 699 sv MURTA o MURTRA, etim. MYRTA. *DGTMAE*: mirto, *TRM et passim*. Primera doc.: primera meitat s. XIV *Dits de Jafuda*. Bibl.: PiQ *PIMed* 396-7; *Enc.* 324-5. Formes: murta (2). «Un scripofol [sic] murta» BNM2 31 BNM4 60e (1400-1500).

Nap < NĀPUS. *BRASSICA NAPUS*. *REW*: 5821. *DECLC*: V 877-8 sv. *DAlc.-Moll*: VII 699-700 sv. *DGTMAE*: nabo, *CAU et passim*. Primera doc.: 1252 Jaume I, *Sentència*; 1268 doc. *Furs de València*. Bibl.: Alpera 155-6. Ripoll 40. *Enc.* 334-5. Formes: naps. «E caldo de naps e no d'als» BNM1 18 (1490-1500).

Nepta < NĒPETA. *NEPETA CATARIA*. *REW*: 5889. *DECLC*: V 908 sv. *DAlc.-Moll*: VII 738 sv. *DGTMAE*: nébeda, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII 'nepta' *Med. part.* Bibl.: PiQ *PIMed* 664-5; *Lib. pl.* 204. Formes: nepta (2). «E .i. menat de nepta vert» BNM4 41 41b (1400-1500).

Nespla < MĚSPILA. *MESPILUS GERMANICA*. *REW*: 5540. *DECLC*: V 914 sv. *DAlc.-Moll*: VII 740-1 sv NESPLA o NESPRA. *DGTMAE*: níspero, *TRM et passim*. Primera doc.: 1268 'nespla' doc. valencià. Bibl.: Alpera 156-8. Ripoll 41. *Enc.* 339-41. Formes: nesples. «Prenga grans de nesples» BNM4 36 (1400-1500).

Noguer < *NUCARIUS. *JUGLANS REGIA*. *REW*: 5978. *DECLC*: V 966-71 sv NOU. *DAlc.-Moll*: VII 772 sv. *DGTMAE*: nogal, *TED et passim*; noguera *CAU*. Primera doc.: 1030 'noguer' doc.; 1294 'noguera'. Bibl.: Alpera 159-60; PiQ *PIMed* 111-3. Formes: noguer. «Flor de noguer he llavor» BNM4 42 (1400-1500).

Nou < NUX, NŪCIS. *JUNGLANS REGIA*. *REW*: 5972. *DECLC*: V 966-71 sv. *DAlc.-Moll*: VII 793-5 sv. *DGTMAE*: nuez, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 369-71. Primera doc.: 1271 'nou'. Bibl.: *Enc.* 341-7. Formes: nou (2), nou rançia. «Preneu .ia. nou rançia» BNM4 36 77 (1400-1500) BNM1 13 (1490-1500).

Nou moscada < NŪCE MUSCATA. *MYRISTICA FRAGANS*. *REW*: 5972. *DECLC*: V 967 sv, fa derivar 'moscada' del llatí tardà MUSCUS. *DAlc.-Moll*: VII 793 sv. *DGTMAE*: nuez moscada, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 369-71. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure; XIV

- Med. part.* Bibl.: PiQ *PIMed* 741-5; *Enc.* 321. Formes: nou moscada. «i. nou moscada moleu-la» BNM4 86 (1400-1500).
- Oliva** < OLIVA. *OLEA EUROPAEA*. *REW*: 6056. *DECLC*: V 48-53 sv. *Dalc.-Moll*: VII 890-3 sv. *DGTMAE*: oliva, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII orígens. Bibl.: PiQ *PIMed* 741-5; *Enc.* 348-51. Formes: olives, ollives. «Ab oli verge de olives» BNM2 27 (1400-1500) BNM1 13 (1490-1500).
- Oliver bord** < OLIVARIUS BŪRDUS. *OLEA EUROPAEA*. *REW*: 6058. *DECLC*: VI 48-53 sv. OLIVA, ‘oliver bord (ullastre)’ al Baix Maestrat segons Masclans 1981. *Dalc.-Moll*: VII 894-5 sv. *DGTMAE*: olivo, *CHI, VIS*; olivera, *GIL*. Primera doc.: 1034 ‘oliver’; 1340 ‘olivera’. Notes: Meyer Lübke no duu la forma catalana. Bibl.: Ripoll 41-2. *Enc.* 348-51. Formes: oliver bort. «E oliver bort e de la erba appellada agrimonia» BNM2 23 (1400-1500).
- Om** < ŪLMUS. *ULUMUS MINOR*. *REW*: 9036. *DECLC*: VI 57 sv. *Dalc.-Moll*: VII 906 sv. *DGTMAE*: olmo, *GIL, TRM*. Primera doc.: 1150 ‘olm’, Eiximenis; ‘om’ Ausiàs March. Notes: La forma ‘om’ es donava a tot el domini, llevat de València, on també ara és comuna; ‘olm’ ha quedat en desús (Alpera, 163-6); PiQ *PIMed* 129-31. Formes: oms. «He fulles de oms he fulls de violes» BNM4 78 (1400-1500).
- Opi** < OPIUM. *PAUPER SOMNIFERUM*. *REW*: 6074. *DECLC*: VI 79 sv. *Dalc.-Moll*: VIII 11 sv. *DGTMAE*: opio, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV Alcoatí, *Med. part.* Bibl.: *Enc.* 35-6. Formes: opio. «La bevenda de opio he acaardent» BNM4 63 (1400-1500).
- Ordi** < HÖRDEUM. *HORDEUM VULGARE*. *REW*: 4180. *DECLC*: VI 95-8 sv. *Dalc.-Moll*: VIII 29 sv. *DGTMAE*: cebada, *TRM et passim*; a *LOL* es cita la farina. *Voc. med.*: 375-6. Primera doc.: XI doc.; *ca.* 1182 doc. Bibl.: *ALC* 1035; Alpera 166-7; PiQ *PIMed* 933-6; *Enc.* 131-3. Formes: ordi (2). «E ajau farina d’ordi» BNM2 22 BNM4 51 (1400-1500).
- Orenga** < ORĪGANUM. *ORIGANUM VULGARE*. *REW*: 6099. *DECLC*: VI 109 sv. *Dalc.-Moll*: VIII 39-40 sv. *DGTMAE*: orégano, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV ‘oregan, orenga’, al s. XIV predomina ‘orenga’ Alcoatí. Bibl.: PiQ *PIMed* 695-6. Formes: orenga. «Orenga, erba de santa Maria, romer» BNM2 29 (1400-1500).
- Orobis** < OROBANQUE (grec) *OROBANQUE SP.* *DECLC*: III 419 sv. *ERB*; *DCECH*: VI 16 sv. *YERO*. *Dalc.-Moll*: VIII sv. *OROBANQUE*. *DGTMAE*: orobo, *CAU*. Primera doc.: No se’n dóna als diccionaris, però Alcover el qualifica de neologisme. Notes: Planta paràsita de les raelles d’altres plantes, especialment de l’erb, d’on li ve el nom. Existeix també una altra planta, el *LATHYRUS VERNUS* (en castellà ‘órobo vernal’), l’arrel de la qual s’empra per fer pegats (PiQ 384-5). Identifiquem ‘orobis’ amb l’*OROBANQUE SP.* car l’única vegada que apareix ho fa associat a l’erb. Formes: orobis. «Pren farina d’orobis he de yreos» BNM4 60j 45 (1400-1500)
- Palmera** < PALMARIA. *PHOENIX DACTYLIFERA / PH. CANARIENSIS*. *DECLC*: VI 206 sv. *PALMA*. *Dalc.-Moll*: VIII 141 sv. *DGTMAE*: palma, *CHI et passim*; no hi figura ‘pal-

mera'. Primera doc.: 1404. Notes: Pons i Quer no cita les aplicacions terapèutiques de la branca. Bibl.: PiQ *PIMed* 957-9; *Enc.* 358-9. Formes: palmera. «i. ram de la palmera he pica-lo be» BNM4 79 (1400-1500).

Pansa < (ŪVA) PANSA. *VITIS VINIFERA*. *REW*: 6207. *DECLC*: VI 230-1. *Dalc.-Moll*: VIII 186 sv. *DGTMAE*: pasa, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 382. Primera doc.: 1268 Jaume I, *Sentència*; Eiximenis. Bibl.: Alpera 169-70; PiQ *PlMed* 462-71; *Enc.* 463-5. Formes: panses (3). «Unes poques de panses» ESC1 3 (1400-1450) BNM 4 57 68 (1400-1500).

Pebre < PĪPER. *PIPER*. *REW*: 6521. *DECLC*: VI 352-4. *Dalc.-Moll*: VIII 346-8, no cita el pebre rodó. *DGTMAE*: pimienta, pimienta redonda *TRM et passim*. Primera doc.: 1249 pebre. Bibl.: Alpera 172-5. *Enc.* 375. Formes: pebre, pebre redon. «Item pebre .iij. dragmes» BNM2 20 26 (1400-1500).

Pebre long < PĪPER LONGUS. *PIPER*. *REW*: 6521. *DECLC*: VI 352-4 sv PEBRE no parla d'aquesta varietat. *Dalc.-Moll*: VIII 347 sv PEBRE, fruit d'una planta semblant a la pebrera i de més aplicacions. *DGTMAE*: pimienta larga, pimienta luenga, *CAU et passim*. *Voc. med.*: 386 i 127, 1271 'pebre lonch'. Primera doc.: 'pebre llonc: siliquastru' OPou, *Th. Pu.* Formes: pebreloch; (piperis longi en una recepta en llatí); pebre longo. «Anis, pebreloch» ESC1 1 (1400-1450) BNM4 60d (1400-1500).

Pèndula < PĒNDULUS. *QUERCUS ROBUR*. *REW*: 6388. *DECLC*: VI 428 sv PENJAR, parla del pèñol, mena de roure molt més fina que la comuna «de grans pèndules», doc. modernament. *Dalc.-Moll*: VIII 425 sv. *DGTMAE*: roble, *FLO et passim*, sense especificar si es tracta del 'roble albar'. Primera doc.: XIX. Formes: fina pendula (2). «He sana munda he fina pendula» BNM4 60f (1400-1500).

Pinyó < *PINEONE. fruit del *PINUS SP.* *REW*: 6511. *DECLC*: VI 510-6 sv PI. *Dalc.-Moll*: VIII 594 sv. *DGTMAE*: piñón, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 394. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure, tb. Cerverí, etc. Bibl.: *ALC* 1090; PiQ *PIMed* 93-5; *Enc.* 379-82. Formes: pinyons (2). «Sie-y mes pinyons mundats» ESC1 1 (1400-1450) BNM4 41b (1400-1500).

Piretre < PYRETHRUM. *CHRYSANTHEMUM CINERARIIFOLIUM* / *PYRETRHUM*. *REW*: 6891. *Dalc.-Moll*: VIII 399 sv. *DGTMAE*: pelitre, *TRM et passim*. Primera doc.: *Conex. spic.*; *Med. part.* Bibl.: PiQ *PIMed* 811-2, però com 'pelitre de Dalmacia' (cast.) *CHRYSANTHEMUM CINERARIIFOLIUM*. Formes: pelitre. «E brihonia, e pelitre» BNM4 60d (1400-1500).

Plantatge < PLANTATICU. *PLANTAGO MAIOR* / *PLANTAGO LANCEOLATA*. *REW*: 6577. *DECLC*: VI 589 sv PLANTA. *Dalc.-Moll*: VIII 642 sv. *DGTMAE*: llantén, *TRM et passim*; llantén mayor, *MAC*. Primera doc.: XIV Alcoatí; Micer Joan. Notes: Sembla ser una errada per 'plantatge'. Bibl.: PiQ *PIMed* 724-5; *Enc.* 281-3; *Lib. pl.* 227. Formes: plantagna. «Campara he plantagna» BNM4 60d (1400-1500).

Poliol < PULĒJUM. *TEUCRIUM POLIUM*. *REW*: 6815. *DECLC*: VI 643-4 sv. *Dalc.-Moll*: VIII 705-6 sv, etim. *POLIUM* amb el sufix -olu. *DGTMAE*: poleo, *TRM et passim*.

Primera doc.: XIV Alcoatí. Bibl.: PiQ *PIMed* 708-10 *MENTHA PULEGIUM*. Formes: poliol (3). «Item anet, poliol, ysop» BNM2 20 29 BNM4 41 (1400-1500).

Porro < (ALLIUM) PÖRRUM. *ALLIUM PORRUM*. *REW*: 6670. *DECLC*: VI 717-8 sv. *Dalc.-Moll*: VIII 764-5 sv. *DGTMAE*: puerro, *TRM et passim*. Primera doc.: 1268 ‘porro’ *Med. part.*; s. XIV; 1075 ‘porre’. Notes: La forma apareix a l’*ALC* a Barcelona, a punts de la costa nord, a terres de l’interior de Lleida i a Andorra. Aliment prohibit a una dieta. Bibl.: *ALC* 75. Alpera 181-3. Formes: porros. «E de porros e de continuar legums» BNM2 18 (1400-1500).

Pruna < PRŪNA. *PRUNUS DOMESTICA*. *REW*: 6798. *DECLC*: VI 839-40 sv. *Dalc.-Moll*: VIII 948-50 sv. *DGTMAE*: ciruela, *TRM et passim* (en cap cas s’empren les fulles). Primera doc.: 1268 Jaume I, *Sentència*. Bibl.: Alpera 185-6; PiQ *PIMed* 349; *Enc.* 146-7. Formes: prunes blanques. «Pren fulles de prunes blanques» BNM4 78 (1400-1500).

Rave < RAPHANUS. *RAPHANUS SATIVUS*. *REW*: 7051. *DECLC*: VII 139-41 sv. *Dalc.-Moll*: IX 177-8 sv. *DGTMAE*: rábano, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII fin., doc. 1309 etc. Bibl.: *ALC* 1132; Alpera 187-9; PiQ *PIMed* 276-7; *Enc.* 397-8. Formes: rabe, rave, raves. «Apres pren un rabe e talle’l manut» BNM1 14 (1490-1500) BNM2 18 (1400-1500).

Regalèssia < LIQUIRITIA. *GLYCYRHIZA GLABRA*. *REW*: 5079. *DECLC*: VII 196-8 sv. *Dalc.-Moll*: IX 282-3 sv. *DGTMAE*: regaliza, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 403. Primera doc.: 1249 ‘regalícia’ *Lleuda* Cotlliure. Bibl.: PiQ *PIMed* 376-9; *Enc.* 401-3. Formes: regaliçia (2). «Prenets regaliçia, panses» BNM4 57 68 (1400-1500).

Roja < RŪBEUS. *RUBEA TINCTORIA*. *REW*: 7408. *DECLC*: VII 400 sv. ROIG. *Dalc.-Moll*: IX 543-4 sv. *DGTMAE*: rubia, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 407-8. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure (r. tinctòria). Bibl.: Alpera 189-90; PiQ *PIMed* 750-2. Formes: roja (3), rubea. «La rahil de la roja» BNM4 41 53 63 82 (1400-1500).

Romani < ROS MARINUM. *ROSMARINUS OFFICINALIS*. *REW*: 7383. *DECLC*: VII 424-7 sv; ‘romer’ mot general al País Valencià, ‘romero’ també és forma valenciana (cit. Micer Joan, Eiximenis). *Dalc.-Moll*: IX 553-4 sv. *DGTMAE*: romero, *CHI et passim*; flor de romero, *VIS*. Primera doc.: XIV fi ‘romaní’, doc. igual d’antiga per a ‘romer’; 1466 Micer Joan, també ‘romero’. Notes: ‘Romaní’ és la forma més general; ‘romer’ es troba a València i a Alacant, i ‘romero’ al nord de la franja d’Osca. Eiximenis emprà un sol cop ‘romaní’ i tres vegades ‘romero’. Bibl.: *ALC* 1148; Alpera, 190-2; PiQ *PIMed* 651-3; *Enc.* 109-12. Formes: romani (2), romero, romer. «Flor de romani, frigola .iij. dragmes» BNM2 20 29 BNM4 81 (1400-1500).

Rosa < RŪSA. *ROSA GALLICA* / *ROSA SPINOSSISIMA*. *REW*: 7375. *DECLC*: VII 463-5 sv. *Dalc.-Moll*: IX 573-5 sv. *DGTMAE*: rosa, *TRM et passim*. *Voc. med.*: 409. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure. Bibl.: Alpera 192-3. *Enc.* 416-7. Formes: roses (4). «Prenets les roses fresques» ESC2 5 (1390-1420) BNM4 49 57 601 (1400-1500).

- Ruda** < RŪTA. *RUTA GRAVEOLENS*. *REW*: 7470. *DECLC*: VII 511 sv. *DAlc.-Moll*: IX 609-10 sv. *DGTMAE*: ruda, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII fi *Med. part.*; XIV Eiximenis; *Vid. Ros*, etc. *Bibl.*: Alpera 195-6; PiQ *PIMed* 426-9; *Enc.* 416-7. Formes: ruda (5). «Un manat de centaure e un altre de ruda» BNM2 28 BNM4 49 60j 60l (1400-1500).
- Ruibarbre** < REHU BARBĀRUM. *RHEUM sp.* *REW*: 7273. *DECLC*: VII 520-1 sv. *DAlc.-Moll*: IX 613 sv. *DGTMAE*: ruibarbo, *TRM et passim*. Primera doc.: 'ruibarber' Llull; XIII fi 'riubarbre'; 1352 'ruibarbre'. Formes: riubarber. «Ben Mesue. Riubarber» BNM4 63 (1400-1500).
- Safànaria** < SAFUNĀRIYA / SAFONARA (ar. vulg.) *DAUCUS CAROTA SATIVUS*. *REW*: 7504. *DECLC*: VII 574-6 sv, val. i tortosí, 'safannària' mall. usual al s. XIII. Poca doc. ant. en català: el *DAG* no en dóna. *DAlc.-Moll*: IX 660 sv, cita 'safannària' com forma Mall. *DGTMAE*: zanahoria, *TRM et passim*, una de les formes citades és 'çaffanaorias'. Primera doc.: 1466 Micer Joan. Notes: SAFONARA a Meyer Lübke, que dóna 'safanoria' com valencià; Alpera cita la forma 'safanòria'. *Bibl.*: Alpera 170-1; PiQ *PIMed* 515-7; *Enc.* 469-70. Formes: safanaries. «Recipe (...) safanaries, guarengal» ESC1 1 (1400-1450).
- Safrà** < ZA'FARĀN (ar.) *CROCUS SATIVUS*. *REW*: 9588a. *DECLC*: VII 582 sv, no cita la forma amb 'a-' en català, 'açafrán, çafrán' cast. antic o 'açafraõ' en port. *DAlc.-Moll*: IX 663 sv. *DGTMAE*: azafrán, *TRM et pasim*. *Voc. med.*: 412-3. Primera doc.: 1249 *Lleuda* Cotlliure. *Bibl.*: Alpera 196-8; PiQ *PIMed* 913-6; *Enc.* 88. Formes: safra, açafra, çafra. «E ab un poch de safra torrat» BNM1 11 (1490-1500) BNM4 60c 64 (1400-1500).
- Sàlvia** < SALVIA. *SALVIA OFFICINALIS*. *REW*: 7558. *DECLC*: VII 633-7 sv SALVAR. *DAlc.-Moll*: IX 713 sv. *DGTMAE*: salvia, *CHI et passim*. Primera doc.: XIV Eiximenis; 1466 Micer Joan, etc. *Bibl.*: Alpera 199-200; PiQ *PIMed* 677-80; *Enc.* 422-6. Formes: salvia (5). «De la salvia. Medicina provada» ESC2 6 7 (1390-1420) BNM2 29 BNM4 41b (1400-1500).
- Satirió** < SATYRION. *ORCHIS MACULATA*. *DECLC*: VII sv SÀTIR. *DAlc.-Moll*: VII sv. Primera doc.: *Tr. Pobr.* Notes: El text és difícil de llegir i creiem que la forma 'satharions' és una deturpació per 'satiarions', nom aplicat a algunes orquídees; de la seva arrel s'extreu una substància anomenada sàlep; deuen al nom a la forma de l'arrel. Formes: satharions sechs. «Recipe. satharions sechs unces .iii.» ESC1 1 (1400-1450).
- Savina** < SABINA. *JUNIPERUS PHOENICEA*. *REW*: 7482. *DECLC*: VII 722-3 sv. *DAlc.-Moll*: IX 774-5 sv. *DGTMAE*: sabina, *TRM et passim*. Primera doc.: XIV fi *Med. part.*; 1390 *Torcimany*. *Bibl.*: PiQ *PIMed* 86-8. Formes: savina vert. «Menat de savina vert» BNM4 41 (1400-1500).
- Senet** < SĀNĀ' (ar.) *CASSIA OBOVATA / PASSERINA HYMELEA*. *REW*: 7815. *DECLC*: VII 788-8 sv, de l'àrab SĀNĀ', directament o a través del llatí. *DAlc.-Moll*: IX 824 sv.

DGTMAE: sen, *TRM et passim*. Primera doc.: 1433 senet, 1317 sené; ‘çane’ glossat com ‘senna’ apareix a les *Med. part.* Bibl.: PiQ *PIMed* 351-3; *Enc.* 127-8. Formes: senet. «Flor de boratges, galangal, senet» BNM2 20 (1400-1500).

Taronja < TURUNGA (ar.) *CITRUS AURENTIUM*. *REW*: 9011a. *DECLC*: VIII 315-7 sv; la variant ‘toronja’ predominà a l’Edat Mitjana. *DAlc.-Moll*: X 159-60 sv. *DGTMAE*: naranja, *CHI et passim*. *Voc. med.*: 441-2. Primera doc.: ca. 1270 ‘toronja’; ca. 1330 ‘taronja’ Muntaner. Bibl.: Alpera 203-5; PiQ *PIMed* 436-8; *Enc.* 335-7. Formes: taronges (3), toronga (2). «Prendeu .4. taronges» BNM1 13 (1490-1500) BNM2 26 (1400-1500).

Tayarida. *DECLC*: No apareix, com tampoc al *DAlc.-Moll*. Formes: tayarida (4). «Que ha nom tayarida» BNM4 34 35 41b (1400-1500).

Verbena < VERBĒNA. *VERBENA OFFICINALIS*. *REW*: 9219. *DECLC*: I 766 sv. *DAlc.-Moll*: X 726 sv. *DGTMAE*: verbena, *FLO et passim*. Primera doc.: XIV *Manescalia*. Bibl.: PiQ *PIMed* 635-7; *Enc.* 460-1. Formes: berbena. «Ruda, fenoll, berbena, roses» BNM4 49 (1400-1500).

Verdet: vegeu **Flor d’aram**.

Verdolaga < *BERDOLACA (moss.) *PORTULACA OLERACEA*. *REW*: 6679. *DECLC*: IX 159-60 sv; prové del mossàrab, a partir d’una forma llatina *PORTULACA*. *DAlc.-Moll*: X 731 sv. *DGTMAE*: verdolaga, *TRM et passim*. Primera doc.: XIII fi; 1466 Micer Joan. Notes: Meyer Lübke no cita la forma catalana sota *PORTULACA*. Bibl.: PiQ *PIMed* 165-6; *Enc.* 386-7. Formes: verdolagues (3). «De verdolagues, e de dormir» BNM2 18 BNM4 37 42 (1400-1500).

Viola < VIŌLA. *VIOLA ODORATA*. *REW*: 9419. *DECLC*: IX 291 sv. *DAlc.-Moll*: X 825-6 sv. *DGTMAE*: viola, *TRM et passim*. Primera doc.: Lull, Eiximenis. Bibl.: Alpera 209-10; PiQ *PIMed* 188-9; *Enc.* 365-7; *Lib. pl.* 309; Ripoll 53-4 (*Viola boscana* o *Violeta de la Mare de Déu*). Formes: violes, violes boscanes. «He fulls de violes boscanes» BNM4 78 (1400-1500).

Xeixa < *SASSIA (cèltic) *TRITICUM SP.* *DECLC*: IX 492-5 sv; origen incert, potser cèltic. *DAlc.-Moll*: X 924 sv. *DGTMAE*: trigo candeal, *TRM*. Primera doc.: 1322 ‘sexa’; ca. 1400 ‘xeixa’. Bibl.: PiQ *PIMed* 930-2. Formes: sexa. «Farina de sexa he blanch d’ou» BNM4 69 (1400-1500).

* * *

A tall de resum, del lèxic que hem enumerat podem extreure algunes formes que no s’havien documentant abans i que ens permeten d’avançar-ne la data.

Plantegen problemes especials alguns mots com *flor d’arams* (o *flor de mans*), *pèndula* o *tayarida* (a Mss. s. XV). Per a *flor d’arams* proposem una identificació possible, mentre que per a *tayarida* no podem pensar en una deturpació que afecti a la còpia del text, ja que la ma-

teixa recepta es copia a altres dos Mss (veg. supra) on es repeteix la mateixa forma. No hem pogut avançar cap identificació fins a aquest moment.

Ens interessa remarcar especialment aquells casos en què els Mss. analitzats ens aporten dades significatives per a l'estudi del lèxic català antic. Així, hem pogut localitzar una sèrie de mots com *agrelles*, *broida* i *calament* que no es trobaven als reculls lexicogràfics abans de 1575. *Atzavara* i *ginesta* (s. XV) apareixien ca. 1500 i 1507 respectivament (*genesta*, però, es troba documentada ja des del s. XIV). *Cent-en-rama* (s. XV) no es documentava fins al 1795.

Comentari a banda mereix *herba-sana* (s. XV) documentada al s. XIX als diccionaris, malgrat que ja podem llegir el mot al *Receptari* de Micer Joan. Pel que fa a *arzolla* (card de sang o card fuell), el mot no és català i en castellà no apareix documentat fins al 1475.

Aparentment no hi ha documentació antiga per a *altea* (sense primera documentació als diccionaris, on sí figuren *malva* i *malví*), *brusc*, *orobis*, *eximpli* (*rapa*), *grana* (totes a còpies del s. XV) ni per a la variant *safanària* (primera meita del s. XV).

Segurament són castellanismes *altea* (per *malvi*), *almiron* (per *xicòria*) i *arzolla* (per *card de sang*).

En d'altres casos més nombrosos teníem documentació del s. XV (Micer Joan, *Somni de Joan Joan*, *Libre de coc*, *Cauliac*, etc.): *alegria*, *alfals*, *alfolba*, *almiron*, *betònica major*, *betònica menor*, *briònia*, *carabassí*, *card corrador*, *coriandre*, *centaura*, *clau*, *comí rústec*, *espàrrec*, *esparreguera*, *estepa*, *falzilla*, *fumisterris*, *heura*, *om*, *piretre*, *romero* i *senet*; els testimonis que aportem, reforcen la seva vitalitat als ss. XIV i XV.